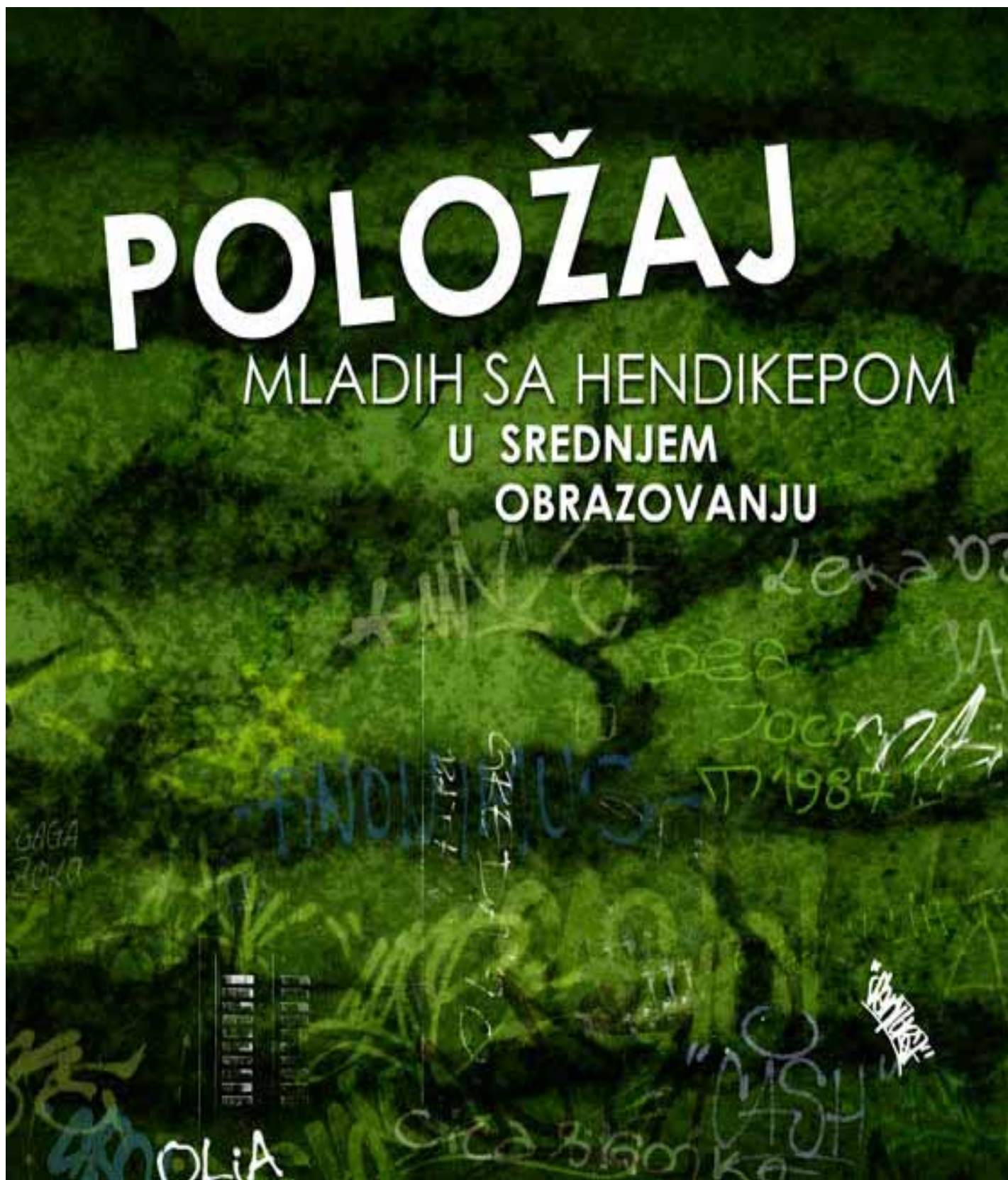

POLOŽAJ

MLADIH SA HENDIKEPOM
U SREDNJEM
OBRAZOVANJU

Naziv publikacije:

POLOŽAJ MLADIH SA HENDIKEPOM U SREDNJEM OBRAZOVANJU

Naziv i sedište izdavača:

Udruženje studenata sa hendikepom, Beograd

Projekat je podržan od strane Instituta za otvoreno društvo u okviru RE:FINE mreže – uz doprinos Programa podrške obrazovanju OSI, Budimpešta

Naziv publikacije:

Položaj mladih sa hendikepom u srednjem obrazovanju

Naziv i sedište izdavača:

Udruženje studenata sa hendikepom, Beograd

Autorke:

Julija Jeremić
Dragana Ćuk

Saradnici:

Bojan Stanojlović
Nedeljko Jeremić

Dizajn:

Nikola Vučićević

Lektura:

Biljana Samardžić
Gordana Dokić

Podatak o izdanju:

Prvo izdanje

Štampa:

Scanner studio, Beograd

Tiraž: 1000 primeraka

Beograd, 2007. godina

Projekat je podržan od strane Instituta za otvoreno društvo u okviru RE:FINE mreže - uz doprinos Programa podrške obrazovanju OSI, Budimpešta

**POLOŽAJ MLADIH
SA HENDIKEPOM
U SREDNJEM OBRAZOVANJU**

Projekat “Promocija inkluzivnog obrazovanja u Srbiji i Crnoj Gori“

Jedan od najznačajnijih koraka ka razvoju inkluzivnog obrazovanja i izgradnji društva zasnovanog na vrednostima koje uvažavaju i slave različitosti i u kojem ima mesta za sve jeste osnaživanje mladih sa hendikepom za samozastupanje i nastavak školovanja.

Mreža mladih i studenata sa hendikepom Balkana (nekada Srbije i Crne Gore) kao jedan od glavnih ciljeva ima promociju i uspostavljanje inkluzivnog obrazovanja na ovim prostorima. Projekat „Promocija inkluzivnog obrazovanja u Srbiji i Crnoj Gori“ fokusira se na promociji ljudskih prava mladih sa hendikepom u oblasti obrazovanja i za ciljnu grupu ima srednjoškolsku omladinu sa hendikepom, kao potencijalne buduće studentkinje i studente, ali i liderke i lidere pokreta osoba sa hendikepom.

Projekat je podržan od strane Instituta za otvoreno društvo u okviru RE:FINE mreže - uz doprinos Programa podrške obrazovanju OSI, Budimpešta¹.

Osnovni cilj projekta je promovisanje ravnopravnosti i izjednačavanje mogućnosti mladih sa hendikepom za obrazovanje i ostvarivanje preduslova za uvođenje inkluzivnog srednjeg obrazovanja na teritorijama Republike Srbije i Republike Crne Gore.

Opšti ciljevi projekta su:

- razvijanje svesti mladih sa hendikepom u srednjim školama o njihovim pravima;
- osnaživanje mladih sa hendikepom za ostvarivanje prava;
- zagovaranje jednakih mogućnosti mladih sa hendikepom;
- promovisanje koncepta i principa inkluzivnog obrazovanja;
- iniciranje institucionalnih promena ka inkluzivnom obrazovanju;
- uključivanje relevantnih aktera (organizacije osoba sa hendikepom, obrazovne institucije, ministarstva) u procese reforme obrazovnih sistema u Srbiji i Crnoj Gori ka inkluzivnom.

Ovaj projekat treba da:

- ispita mogućnosti i prepreke sa kojima se susreću mladi sa hendikepom u srednjim školama;
- ispita svest i mišljenja učenika i učenica sa hendikepom u srednjim školama o njihovim pravima, poziciji i zakonskim mogućnostima u srednjem i visokom obrazovanju;
- ispita razlike u pogledima i motivaciji učenica i učenika sa hendikepom u srednjim školama iz redovnih i specijalnih škola;
- poboljša protok informacija o pravima mladih sa hendikepom i naporima da se stvore inkluzivni obrazovni sistemi u Srbiji i Crnoj Gori;
- promoviše rezultate istraživanja među relevantnim interesnim grupama u službi lobiranja za reforme u obrazovnim sistemima koje bi vodile ka inkluziji;
- informiše mlade sa hendikepom iz srednjih škola u Srbiji i Crnoj Gori o mogućnostima za dalje obrazovanje.

Udruženje studenata sa hendikepom, kao partnere na ovom projektu ima Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, Niško udruženje studenata sa hendikepom i Udruženje studenata sa hendikepom – Kragujevac, dok je veliku podršku u realizaciji projekta dala organizacija Udruženje građana sa hendikepom „Svašta mogu“ – Šabac.

¹ The Education Support Program (ESP) - Resourcing Education: Fund for Innovations and Networking (RE:FINE)

Istraživanje

U okviru projekta sprovedeno je istraživanje o položaju mladih sa hendikepom u srednjim školama. Istraživanje je sprovedeno u obliku upitnika koji je sadržao pitanja o dostupnosti škola i internata, mogućoj diskriminaciji doživljenoj u školama i internatima, o odnosu nastavnog osoblja i ostalih učenika i učenica prema učenicama i učenicima sa hendikepom, kao i daljoj motivaciji za obrazovanje. Ove varijable posmatrane su sa aspekta školovanja u redovnim i specijalnim školama, vrste i prirode hendikepa, obrazovanja i zaposlenja roditelja ili staratelja (kao indikatora socijalnog statusa) i u odnosu na region u kom je vršeno istraživanje.

Teritorija koja je pokrivena ovim istraživanjem podeljena je na sedam regiona: Beogradski region, Vojvodina, centralna Srbija, zapadna Srbija, istočna Srbija, južna Srbija i Crna Gora².

Region	Broj ispitanih osoba	Procenti
Beograd	179	37.0
Zapadna Srbija	97	20.0
Crna Gora	60	12.4
Centralna Srbija	54	11.2
Vojvodina	50	10.3
Južna Srbija	42	8.7
Istočna Srbija	2	0.4
Ukupno	484	100.0

Tabela 1.1 Podela na regione sa brojem ispitanih osoba

Pet istraživačkih timova konataktiralo je sa 502 srednje škole u Srbiji i Crnoj Gori i intervjuisalo 484 učenika i učenica sa različitim vrstama hendikepa. Odnos broja ispitanih prema polnoj pripadnosti gotovo je ujednačen, malo veći u korist ispitanica (51% od ukupnog broja).

Sve škole na teritorijama Srbije i Crne Gore upoznate su sa ciljevima projekta pisanim putem. Uz dopis partnera na projektu u kojima su škole pozivane na saradnju, kao podrška i doprinos istraživanju, obezbeđena su i pisma podrške Ministarstava prosvete i sporta Republike Srbije i Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike Republike Srbije (za škole u Srbiji) i Ministarstva prosvete Crne Gore i Ministarstva za rad i socijalnu zaštitu Crne Gore (za škole u Crnoj Gori). Pored poziva na saradnju, partnerske organizacije su iskoristile priliku da obaveste obrazovne institucije koje se bave srednjim obrazovanjem u ovim regionima o postojanju problema obrazovanja mladih sa hendikepom, o socijalnom modelu pristupa hendikepu, o jeziku, terminologiji i različitim definicijama hendikepa (tj. načinu na koji se pristupa ovom pitanju), kao i inicijativama i praksama inkluzivnog obrazovanja.

² Postojale su inicijative da se istraživanje sprovede i na teritoriji Kosova i Metohije, ali je zbog otežanog pristupa obrazovnim institucijama, kao i organizacijama osoba sa hendikepom na toj teritoriji, te složenosti političke situacije, ova aktivnost odložena za neka druga vremena.

Legenda:

- Beogradski region
- Zapadna Srbija
- Centralna Srbija
- Vojvodina
- Južna Srbija
- Istočna Srbija

Slika 1. Srbija podeljena po regionima

Statistika	Ukupno	Redovne škole		Specijalne škole	
		Srbija	CG	Srbija	CG
Broj škola u kojima je obavljena anketa	115	98	11	4	2
Broj škola koje nemaju učenike/učenice sa hendikepom	151	128	23	/	/
Broj škola sa kojima nije ostvaren veći kontakt osim slanja dopisa*	120	117	3	/	/
Broj škola u kojima ima đaka sa hendikepom, ali istraživanje nije sprovedeno	Škole nisu imale vremena ili želje da sarađuju Đaci ili roditelji nisu želeli da učestvuju u istraživanju	22	17	5	/
		94	85	8	1
UKUPNO	502	445	50	5	2

Tabela 1.2 Statistika odziva srednjih škola

*Spisak srednjih škola sa kontaktima, objavljen u brošuri „Informator za upis u srednje škole 2005/2006.“, (izdavač Prosvetni pregled), koji je korišćen tokom istraživanja, imao je veći broj nevažećih, tj. kontakata sa greškama. Takođe, veći broj škola koje svojim aktima ili zakonom ne dozvoljavaju upis mladima sa hendikepom (imaju odredbe kojima se zahteva određena fizička sposobnost-konstitucija i sl.), kontaktiran je samo preko dopisa.

Problemi tokom realizacije istraživanja

Prilikom kontaktiranja sa školama i u komunikaciji sa osobljem psihološke i pedagoške službe, kao i ostalim relevantnim školskim osobljem, promovisan je socijalni model pristupa hendikepu. Značajna pažnja posvećena je i postojanju tipova hendikepa koji nisu vidljivi i tradicionalno se ne tretiraju kao hendikep. Nakon ovih razgovora, dobijene su informacije da u školama prosečno postoji petoro do desetoro učenika i učenica čije stanje (najčešće okarakterisano kao smetnja) može da utiče na sam proces obrazovanja. Ipak, rezultati koji su dobijeni, tj. broj učenika i učenica koji su popunili upitnik, daje potpuno drugu sliku. Kako ne postoji (jedinствена) baza podataka o osobama sa hendikepom, tako ne postoji ni tačan broj mladih koji pohađaju redovne i specijalne škole kao pouzdan podatak.

Razlozi za takvu situaciju mogu biti sledeći:

- neke učenice i učenici ne doživljavaju sebe kao osobe sa hendikepom i ne žele da sarađuju;
- mladi koji pohađaju srednje škole uglavnom su maloletni, pa je bila potrebna dozvola roditelja za rad sa njima: roditelji nisu odobrili učestvovanje u istraživanju (plašili su se da će im deca biti stigmatizovana) ili psiholozi, pedagozi i ostalo školsko osoblje nisu želeli da pitaju za dozvolu (plašili su se reakcija roditelja, kolega, koleginica i ostalih učenika i učenica);
- profesorke i profesori nisu dozvolili da deca napuštaju časove da bi popunjavali upitnike, a učenice i učenici nisu bili motivisani da učestvuju u ispitivanju u slobodno vreme;
- osoblje psiholoških i pedagoških službi (ili drugo osoblje škole) nije imalo motiv da sarađuju u ovom istraživanju i da motiviše učenike i učenice.

Može se primetiti da je mali broj ispitanih osoba sa teritorije istočne Srbije. Partnerske organizacije i aktivisti i aktivistkinje iz regiona uglavnom navode da se problem istočne Srbije, kao jednog od najnerazvijenijih regiona u Srbiji, ogleda i u nedovoljno razvijenom sistemu obrazovanja. Manji broj obrazovnih ustanova (među kojima ne postoji ni jedna škola za specijalno obrazovanje)³, nedovoljno školovan kadar, kao i veći uticaj patrijarhalnog vaspitanja doveli su do pojave da veliki broj mladih sa hendikepom odlazi u druga mesta radi školovanja, najčešće u škole za specijalno obrazovanje, ili se često ne opredeljuju za dalje obrazovanje. Radom nevladinih organizacija ovaj trend je počeo da se menja, pa se u poslednje vreme javljaju slučajevi uključivanja mladih sa hendikepom u redovno obrazovanje. Treba napomenuti da se u ovom istraživanju u nekoliko navrata javljaju mišljenja ispitanih iz istočne Srbije koja su statistički značajno različita od mišljenja ostalih ispitanih osoba. Ipak, kako su u pitanju dve osobe, te rezultate treba uzimati sa rezervom.

Inkluzivna praksa u Srbiji i Crnoj Gori

U Srbiji postoji 39 škola za specijalno obrazovanje, a u Crnoj Gori 3⁴. Od toga, sedam škola je za osobe oštećenog vida ili sluha, a samo je škola u Podgorici, pored ostalog i za osobe koje koriste kolica. Ostale škole se bave obrazovanjem mladih sa mentalnim hendikepom, intelektualnim poteškoćama i poremećajima u ponašanju.

Pored škola koje se bave specijalnim obrazovanjem osoba sa hendikepom, postoji dosta veliki broj škola koje specijalnim aktima, propisanim ministarstva, ne dozvoljavaju upis mladima sa hendikepom. To su uglavnom usko stručne škole u kojima se pri upisu zahtevaju zakonski propisane potvrde lekara o zdravstvenom stanju, kao i neke umetničke, tehničke i medicinske škole, koje internim aktima regulišu ova pitanja. Iako u tim školama postoje smerovi za zanimanja za koja postojanje hendikepa ne predstavlja ograničenje, ipak se dešava da je mladima sa hendikepom onemogućen upis u te škole (u smislu preporuka školskog osoblja ili okruženja mladih sa hendikepom da ne upisuju te smerove). U razgovoru sa predstavnicima i predstavnicama tih škola

³ U sredinama koje su slabije ekonomski i socijalno razvijene, patronažna nastava ili specijalna škola mogu biti jedina mogućnost da dete sa hendikepom dobije bilo kakvo obrazovanje. Ovakva rešenja treba prihvatiti samo kao prelazna

⁴ podaci do kojih je došao istraživački tim projekta

jasno je rečeno da su to profesije namenjene ljudima bez hendikepa (u nekim slučajevima, svoje učenike su definisali kao „zdrave“).

Pored velike neprilagođenosti svih srednjih škola (redovnih i specijalnih⁵) osobama sa hendikepom, postoje i primeri dobre prakse. Na primer:

- učenici ili učenice koji imaju teškoće pri pisanju imaju mogućnost izrade testova na kompjuteru ili verbalno;
- neke škole imaju rampe na ulazima;
- u nekim školama osoblje psihološke i pedagoške službe je davalo preporuke učenicama i učenicima sa hendikepom da ostanu u redovnoj školi, i u slučajevima kada su oni smatrali da bi specijalna škola bila bolje prilagođena njihovom hendikepu (najčešći su primeri osoba sa oštećenjem sluha).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA POLOŽAJA UČENIKA I UČENICA SA HENDIKEPOM U SREDNJIŠKOLAMA

I OPŠTI PODACI

Q 1. Mesto u kojem živite

Mesto življenja	Broj ispitanih osoba	Procenti
Beograd	90	18.6
Sremska Mitrovica	31	6.4
Valjevo	20	4.1
Loznica	20	4.1
Podgorica	17	3.5
Šabac	15	3.1
Niš	14	2.9
Novi Sad	13	2.7
Užice	11	2.3
Smedevska Palanka	11	2.3
Kragujevac	8	1.7
Kraljevo	8	1.7
Zrenjanin	8	1.7
Vranje	7	1.4
Leskovac	7	1.4
Mali Zvornik	7	1.4
Prijepolje	7	1.4
Čačak	6	1.2

Ukupan broj gradova, opština i manjih mesta iz kojih potiču ispitane osobe jeste 120, od toga su u tabeli predstavljena mesta sa većim brojem ispitanih, dok se lista sa nazivima svih ostalih mesta nalazi u dodatku.

Ostala mesta sa manjim brojem ispitanika:

Majdanpek, Dobanovci, Kaluđerica, Grocka, Rajla, Sopot, Rušanj, Batajnica, Boleč, Vrnjačka Banja, Barajevo, Bijeljina, Koceljeva, Novo Orahovo, Pančevo, Senta, Guča, Kostolac, Bečej, Kikinda, Požarevac, Benkovac, Ivanjica, Boljevac, Žabari, Vašica, Bor, Bačka Topola, Smederevo, Modriča, Derventa, Jagodina, Vladimirci, Ub, Drvar, Sefkerin, Arilje, Crepaja, Lazarevac, Ugrinovci, Meljak, Donje Crnjelovo, Konak, Progar, Selo Selevac, Topola, Vitanovac, Čuprija, Mrčajevci, Vrbestnica, Draga, Novi Pazar, Tutin, Arandelovac, Zvornik, Pesanj, Gornji Milanovac, Sevojno, Ljubovija, Negotin, Prokuplje, Deligrad, Ostrovia, Aleksinac, Kladovo, Majur, Trstenik, Irig, Šid, Ruma, Lešnica, Banja Koviljaca, Surdulica, Lebane, Azanja, Miloševac, Pirot, Mladenovac, Brus, Krupanj, Paraćin, Ljig, Lapovo, Bogatić, Kruševac, Vršac, Lajkovac, Nikšić, Kotor, Danilovgrad, Ulcinj, Plav, Berane, Tivat, Bijelo Polje, Rožaje, Doboje, Bar, Brezovica, Pljevlja, Herceg-Novi.

Tabela 2.1 Mesta življenja

⁵ podaci dobijeni iz izveštaja istraživača i istraživačica sa terena

Q 2. Mesto u kojem se školujete

Mesta školovanja koja su se izdvojila po broju ispitanih osoba koje su se odazvale istraživanju predstavljena su u tabeli, a ukupan broj mesta u kojima se školuju mladi, obuhvaćeni istraživanjem, jeste 41.

Ostala mesta: Danilovgrad, Nikšić, Lajkovac, Vršac, Kruševac, Bogatić, Lapovo, Ljig, Paraćin, Krupanj, Brus, Mladenovac, Pirot, Trstenik, Prokuplje, Ljubovija, Aranđelovac, Lazarevac, Vranje, Ivanjica, Guča, Sopot, Grocka, Majdanpek.

Mesto	Broj ispitanih osoba	Procenti
Beograd	170	35.2
Podgorica	40	8.3
Sremska Mitrovica	30	6.2
Kragujevac	22	4.5
Niš	21	4.3
Loznica	21	4.3
Valjevo	16	3.3
Šabac	16	3.3
Kotor	15	3.1
Smedevska Palanka	12	2.5
Kraljevo	12	2.5
Užice	11	2.3
Novi Sad	10	2.1
Zrenjanin	8	1.7
Prijepolje	7	1.4
Leskovac	6	1.2
Mali Zvornik	6	1.2

Tabela 2.2 Mesta školovanja

Obavljena je posebna analiza o migracijama mladih sa hendikepom iz manjih mesta u veće gradove. Ova analiza pokazuje da je najveći broj ispitanih osoba, koje su napuštale svoje regione radi školovanja, odlazio na školovanje u sledeća mesta:

Beograd – regioni iz kojih su ispitane osobe dolazile: Vojvodina (*Sremski, Južnobački, Severnobački okrug*), zapadna Srbija (*Zlatiborski, Mačvanski, Kolubarski okrug*), istočna Srbija (*Braničevski i Borski okrug*) i centralna Srbija (*Moravički, Pomoravski, Podunavski, Šumadijski, Raški okrug*);

Zemun – regioni iz kojih su ispitane osobe dolazile: Vojvodina (*Sremski, Severnobački, Južnobački*), centralna Srbija (*Šumadijski*), zapadna Srbija (*Mačvanski*), istočna Srbija (*Braničevski, Zaječarski*), južna Srbija (*Nišavski*).

Podgorica – regioni iz kojih su ispitane osobe dolazile: istočna Srbija (*Borski*), Beogradski okrug, centralna Srbija (*Raški*), Vojvodina (*Južnobački*), Federacija Bosna i Hercegovina.

Razlog tome može biti činjenica da se u ovim mestima nalazi najveći broj škola za specijalno obrazovanje.

Q 3. Učenik/učenica ste _____ razreda

Vrsta škole	Broj ispitanih osoba	Procenti
I	135	27.9
II	162	33.5
III	124	25.6
IV	59	12.2
Ukupno	480	99.2

Tabela 2.3 Trenutna godina školovanja

U tabeli je prikazana statistika raspodele broja ispitanih na osnovu trenutne godine školovanja. Primećuje se nešto manji broj mladih koji su četvrta godina srednje škole – razlog za to je period prikupljanja podataka koji se poklopio sa početkom priprema za upis na fakultete, sa rekreativnim nastavama, praksom u pojedinim školama i sa drugim školskim aktivnostima.

Q 4. Osnovna škola koju ste završili je:

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Redovna	346	71.5
Specijalna	134	27.7
Ukupno	481	99.4

Tabela 2.4 Završena osnovna škola

Q 5. Srednja škola koju pohađate je:

Može se primetiti nešto veći broj ispitanih osoba koje su završile redovnu osnovnu školu, a nakon toga upisali srednju školu za specijalno obrazovanje. Najverovatniji uzrok tome može biti činjenica da se deca u ranijem uzrastu teže odvajaju od roditelja, kao i da u mnogim manjim mestima ne postoje srednje škole, pa deca odlaze u veća mesta radi daljeg školovanja.

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Redovna	288	59.5
Specijalna	191	39.5
Ukupno	479	99.0

Tabela 2.5 Srednja škola koju pohađaju

Q 6. Obrazovanje oca (ili staratelja):

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Osnovno	61	12.6
Srednje	276	57.0
Više	59	12.2
Visoko	66	13.6
Bez obrazovanja/nezavršeno osnovno	4	0.8
Ukupno	466	96.3

Tabela 2.6 Obrazovanje oca

Q 7. Obrazovanje majke (ili starateljice):

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Osnovno	83	17.1
Srednje	276	57.0
Više	59	12.2
Visoko	55	11.4
Bez obrazovanja/nezavršeno osnovno	8	1.7
Ukupno	481	99.4

Tabela 2.7 Obrazovanje majke

Q 8. Zaposlenje oca (ili staratelja)

Opcije	Broj ispitanika	Procenti
Radnik/sluzbenik	312	64.5
Prosvetni radnik	8	1.7
Zdravstveni radnik	8	1.7
Radnik u državnoj upravi	18	3.7
Privatnik	20	4.1
Penzioner	27	5.6
Nezaposlen	51	10.5
Ukupno	444	91.7

Tabela 2.8 Zaposlenje oca

Q 9. Zaposlenje majke (ili starateljice)

Opcije	Broj ispitanica	Procenti
Radnica/sluzbenica	187	38.6
Prosvetna radnica	28	5.8
Zdravstvena radnica	36	7.4
Radnica u državnoj upravi	2	0.4
Privatnica	5	1.0
Penzionerka	11	2.3
Nezaposlena/domacica	187	38.6
Ukupno	456	94.2

Tabela 2.9 Zaposlenje majke

Q 10. Koju vrstu hendikepa ili zdravstvene smetnje imate (možete zaokružiti više od jedne ponuđene mogućnosti):

Pored ponuđenih opcija, navedenih u upitniku, javile su se kombinacije hendikepa koje su u toku obrade rezultata svrstane u nekoliko kategorija i dalje ušle u obradu kao posebne kategorije. Sve kategorije utvrđene su na osnovu prethodnih iskustava u radu na istraživanjima vezanim za osobe sa hendikepom.

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Korisnik/ca kolica, uz asistenciju	17	3.5
Korisnik/ca kolica, samostalno	13	2.7
Otežano kretanje uz asistenciju	16	3.3
Otežano kretanje, samostalno	50	10.3
Nedostatak ekstremiteta	5	1.0
Otežano korišćenje gornjih ekstremiteta	4	0.8
Potpuno oštećenje vida	16	3.3
Delimično oštećenje vida	80	16.5
Potpuno oštećenje sluha	31	6.4

Delimično oštećenje sluha	38	7.9
Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Hronična oboljenja / fiziološka oštećenja	82	16.9
Teškoće u govoru	15	3.1
Teškoće u učenju	9	1.9
Ostalo	40	8.3
Oštećenje sluha i teškoće u govoru	27	5.6
Oštećenje vida i hronična oboljenja	6	1.2
Otežano kretanje i teškoće u govoru	7	1.4
Teškoće u govoru i teškoće u učenju	3	0.6
Otežano kretanje i delimično oštećenje vida	3	0.6
Delimično oštećenje vida i delimično oštećenje sluha	7	1.4
Oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha	2	0.4
Različiti kombinovani hendikepi	9	1.9
Ukupno	480	99.2

Tabela 2.10 Vrste hendikepa

Q 11. Vaš hendikep je:

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Urođen	225	46.5
Stečen	253	52.3
Ukupno	478	98.8

Table 2.11 Vreme nastanka hendikepa

Q 12. U kojoj godini je počeo da se ispoljava _____

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Do 2 godine	264	54.5
2-7 godine	73	15.1
7-10 godine	53	11.0
11-15 godine	66	13.6
16-19 godine	12	2.5
Ukupno	468	96.7

Table 2.12 Godina početka ispoljavanja hendikepa

II PROCENA FIZIČKE PRILAGOĐENOSTI SREDNJIH ŠKOLA I INTERNATA

Q 13. Tokom školovanja živite :

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Kod roditelja/staratelja	315	65.1
U internatu za učenike i učenice redovnih škola	35	7.2
U internatu pri specijalnoj školi	110	22.7
Privatno	17	3.5
Ukupno	477	98.6

Tabela 3.1 Mesto boravka tokom školovanja

Iz rezultata istraživanja može se zaključiti da je veći broj ispitanika i ispitanica iz Crne Gore smešten u internatu pri specijalnoj školi, dok ispitanici i ispitanice iz ostalih šest regiona većinom žive sa porodicom.

Objašnjenje za takvu situaciju može biti činjenica da se jedina škola za mlade koji koriste kolica na teritoriji i Srbije i Crne Gore nalazi u Podgorici, usled čega dosta mladih iz regiona odlazi na školovanje u taj grad. U pomenutu školu dolazi i veliki broj mladih s drugim tipovima hendikepa iz okolnih zemalja.

U internatu pri specijalnoj školi prevashodno su smešteni ispitane osobe sa *potpunim oštećenjem vida*, *potpunim oštećenjem sluha*, kao i osobe sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha* (jedinствена kategorija), koji su smešteni u internatima i pri redovnim i pri specijalnim školama. Ispitane osobe koje *samostalno koriste kolica*, osobe sa delimičnim oštećenjem vida, i osobe sa oštećenjem sluha i teškoćama u govoru (jedinствена kategorija), relativno se ujednačeno raspodeljuju po opcijama *život u porodici* i *život u internatu*. Ispitane osobe iz ostalih kategorija hendikepa uglavnom žive sa porodicama.

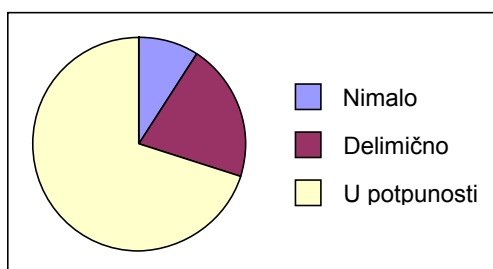
Većina ispitanih osoba iz redovnih škola živi sa porodicom, dok su učenici i učenice specijalnih škola uglavnom smešteni u internatu pri školi.

Fizička prilagođenost srednje škole

Analiza odgovora na pitanje o fizičkoj prilagođenosti srednjih škola osobama sa hendikepom, obavljena je u odnosu na region i u odnosu na tip hendikepa.

Q 14. U kojoj meri smatrate da je učenicima sa hendikepom :

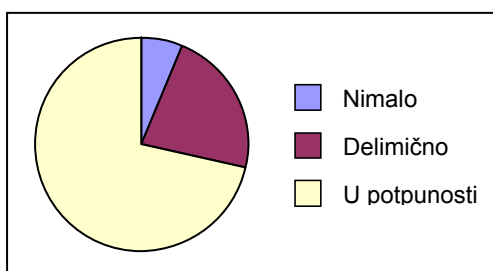
Dostupan ulaz u školu

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	43	8.9
Delimično	98	20.2
U potpunosti	329	68.0
Ukupno	470	97.1

Grafikon 3.1 Dostupnost ulaza u školu

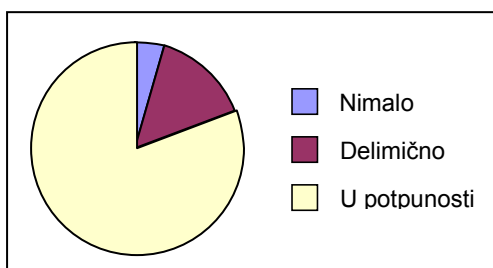
Omogućeno kretanje po školskoj zgradi

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	30	6.2
Delimično	105	21.7
U potpunosti	338	69.8
Ukupno	473	97.7

Grafikon 3.2 Kretanje po školskoj zgradi

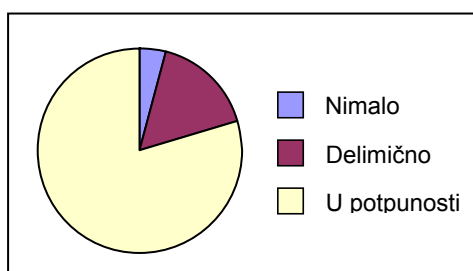
Omogućeno kretanje po učionicama/kabinetima

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	21	4.3
Delimično	71	14.7
U potpunosti	379	78.3
Ukupno	471	97.3

Grafikon 3.3 Kretanje po učionicama

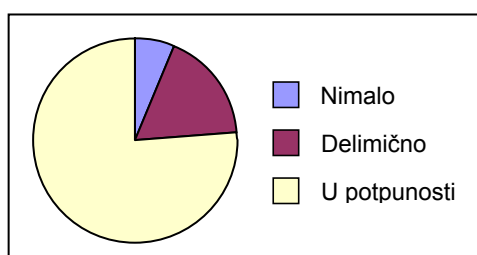
Omogućeno kretanje po školskom dvorištu

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	20	4.1
Delimično	76	15.7
U potpunosti	369	76.2
Ukupno	465	96.1

Grafikon 3.4 Kretanje po školskom dvorištu

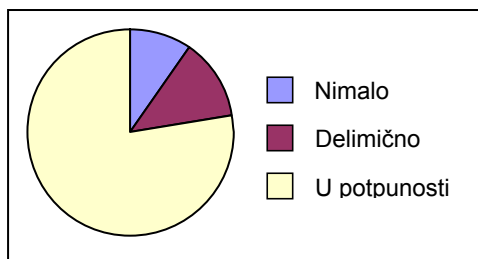
Omogućen pristup školskoj biblioteci i ostalim školskim sadržajima

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	29	6.0
Delimično	82	16.9
U potpunosti	351	72.5
Ukupno	462	95.5

Grafikon 3.5 Pristup biblioteci i ostalim školskim sadržajima

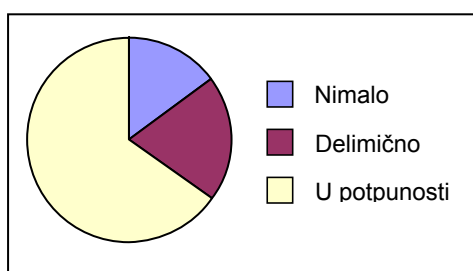
Omogućen pristup toaletu

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	46	9.5
Delimično	59	12.2
U potpunosti	364	75.2
Ukupno	469	96.9

Grafikon 3.6 Pristup toaletu

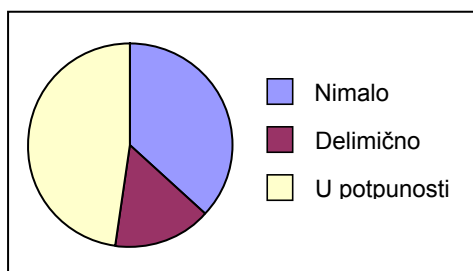
Omogućen pristup i korišćenje sale za fizičko

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	68	14.0
Delimično	90	18.6
U potpunosti	297	61.4
Ukupno	455	94.0

Grafikon 3.7 Pristup i korišćenje sale za fizičko

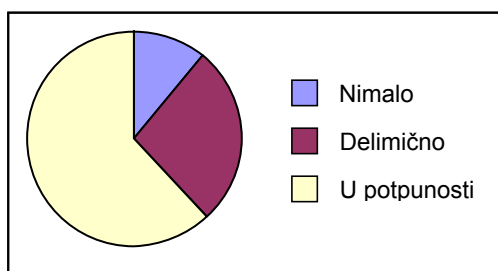
Omogućena orijentacija po zgradi škole (za osobe sa delimičnim ili potpunim oštećenjem vida) npr. Brajevi natpisi, oznake prostorija, izloženost plana škole, senzori i sl.

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	156	32.2
Delimično	65	13.4
U potpunosti	203	41.9
Ukupno	424	87.6

Grafikon 3.9 Orijehtacija po školskog zgradi

Pristupačna neposredna okolina škole (trotaora, igralište, park, i sl.)

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	51	10.5
Delimično	122	25.2
U potpunosti	282	58.3
Ukupno	455	94.0

Grafikon 3.10 Pristupačnost neposredne okoline škole

I U odnosu na region

Dostupan ulaz u školu - Najveći broj ispitanih osoba iz šest regiona smatra da im je ulaz u školu potpuno dostupan – od 61,5% ispitanih iz zapadne Srbije, pa do 83% ispitanih iz južne Srbije, dok 100% ispitanih iz *istočne Srbije* smatra da im ulaz u školu nije nimalo dostupan. Ova razlika u procenama ispitanih po regionima statistički je značajna (trend odgovaranja ispitanih iz različitih regiona na ovo pitanje značajno je različit).

Omogućeno kretanje po školskoj zgradi - Odgovori ispitanih iz istočne Srbije razlikuju se od odgovora ispitanih iz ostalih regiona: veliki procenat ispitanih osoba iz ostalih šest regiona ocenjuje kretanje po školskoj zgradi kao potpuno dostupno, dok 100% ispitanih iz *istočne Srbije* smatra da im je kretanje po školskoj zgradi delimično dostupno. Ova razlika u trendu procenjivanja ispitanih osoba iz različitih regiona, nije statistički značajna.

Omogućeno kretanje po učionicama/kabinetima - U svim regionima najveći broj ispitanih osoba ocenio je da im je kretanje po učionicama i kabinetima u potpunosti dostupno.

Omogućeno kretanje po školskom dvorištu - Većina ispitanih osoba u svim regionima osim istočne Srbije smatra da im je kretanje po školskom dvorištu potpuno dostupno. 100% ispitanih iz *istočne Srbije* smatra da im je kretanje po dvorištu delimično dostupno. Ova razlika nije statistički značajna.

Omogućen pristup školskoj biblioteci i ostalim školskim sadržajima - Ponavlja se trend različite procene ispitanih osoba iz istočne Srbije i iz ostalih regiona: dok ispitanice osobe iz ostalih 6 regiona većinom misle da su im kretanje po biblioteci, i pristup ostalim školskim sadržajima potpuno dostupni, 100% ispitanih iz *istočne Srbije* smatra da im je to u potpunosti nedostupno. Ova razlika u trendu procene po regionima statistički je značajna, ali pošto se zasniva na procenama samo dvoje ispitanih iz istočne Srbije, nema dovoljnu težinu da bude ozbiljnije uzeta u razmatranje.

Omogućen pristup toaletu - Kao i kod prethodnih procena dostupnosti, ispitanice osobe iz 6 regiona većinom smatraju da im je toalet potpuno dostupan, dok su ispitanici iz *istočne Srbije* podeljeni: 50% (jedna ispitanica osoba) smatra da im je toalet delimično dostupan, 50% (jedna ispitanica osoba) da on uopšte nije dostupan. I ova razlika u trendovima statistički je značajna, uz već *navedenu* ogradu.

Omogućen pristup i korišćenje sale za fizičko - Mogućnost pristupa sali za fizičko je procenjivana na isti način kao i pristup toaletu: većina ispitanih osoba iz 6 regiona smatra da im je sala potpuno dostupna, dok su ispitanici iz *istočne Srbije* podeljeni između opcije *delimično dostupna* (50%), i *u potpunosti nedostupna* (50%). Ova razlika u trendu procenjivanja nije statistički značajna.

Omogućena orijentacija po zgradi škole (za osobe sa delimičnim ili potpunim oštećenjem vida) npr. Brajevi natpisi, oznake prostorija, izloženost plana škole, senzori... - Kada su u pitanju ispitanice osobe iz *Beograda, Vojvodine, centralne Srbije i južne Srbije*, veći deo njih smatra da je u potpunosti omogućena orijentacija po zgradi škole. S druge strane, većina ispitanih iz *istočne Srbije* i *Crne Gore*, smatra da je orijentacija potpuno nemoguća. Ispitanice osobe iz *zapadne Srbije* polarizovane su oko opcija *u potpunosti dostupno* i *u potpunosti nedostupno*. I ova razlika u trendovima procenjivanja je statistički značajna i prva koja se odnosi na celokupni uzorak.

Pristupačna neposredna okolina škole (trotaora, igralište, park, i sl.) – Ispitanice osobe iz 6 regiona većinom smatraju da im je neposredna okolina škole u potpunosti dostupna, dok ispitanici iz *istočne Srbije* smatraju da im je delimično dostupna. Ova razlika nije statistički značajna.

II U odnosu na tip hendikepa

Dostupan ulaz u školu – Osobe koje koriste kolica uz asistenciju, i one koje ih koriste kolica samostalno ocenjuju da im je ulaz u školu delimično dostupan. S druge strane, ispitane osobe sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (kao jedinstvena kategorija), dele se oko opcija *delimično pristupačan i u potpunosti pristupačan*. Svi ostali smatraju da im je ulaz u školu potpuno prilagođen. Ove razlike u trendu procene ispitanih osoba po vrsti hendikepa statistički su značajne.

Omogućeno kretanje po školskoj zgradi – Ispitane osobe koje koriste kolica uz asistenciju i otežano se kreću uz asistenciju većinom ocenjuju da im je kretanje kroz zgradu škole delimično omogućeno. Ispitane osobe koje *koriste kolica samostalno*, oni sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (jedinstvena kategorija), kao i ispitani sa *delimičnim oštećenjem sluha i vida* (kao jedinstvena kategorija), dele se oko opcija *delimično dostupno, i potpuno dostupno*. Ova razlika statistički je značajna.

Omogućeno kretanje po učionicama/kabinetima - Samo se procene osoba koje koriste kolica uz asistenciju ponovo polarizuju oko opcija *delimično dostupno i u potpunosti dostupno*, dok ispitane osobe svih ostalih kategorija hendikepa većinom smatraju da im je kretanje po učionicama potpuno dostupno. Ova razlika u procenama je statistički značajna.

Omogućeno kretanje po školskom dvorištu- Ispitane osobe koje se *otežano kreću uz asistenciju* većinom ocenjuju kretanje po školskom dvorištu kao delimično nedostupno, dok se ispitane osobe sa *potpunim oštećenjem vida* u ovom slučaju dele oko opcija *delimično nedostupno i u potpunosti dostupno*. Ispitane osobe iz ostalih kategorija hendikepa većinom ocenjuju kretanje po dvorištu kao potpuno dostupno. Ova razlika statistički je značajna.

Omogućen pristup školskoj biblioteci i ostalim školskim sadržajima – Ispitane osobe koje koriste kolica uz asistenciju, i one sa različitim kombinovanim hendikepima, dele se oko opcija *u potpunosti dostupno i delimično dostupno*. Ispitane osobe sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha* (kao jedinstvena kategorija) smatraju da im je pristup biblioteci i školskim sadržajima delimično dostupan. Ispitane osobe iz svih ostalih kategorija hendikepa većinom smatraju da im je ovaj deo škole potpuno dostupan. Ova razlika statistički je značajna.

Omogućen pristup toaletu – Ispitane osobe koje koriste kolica uz asistenciju većinom smatraju da im je pristup toaletu delimično dostupan. *Osobe koje samostalno koriste kolica* većinom smatraju da im je pristup toaletu dostupan. Ipak, nije zanemarljiv procenat ispitanih u okviru ove kategorije hendikepa koji pristup toaletu smatraju delimično ili potpuno nedostupnim. Ispitane osobe sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha* (jedinstvena kategorija) polarišu se oko krajnjih polova skale: *u potpunosti nedostupan i u potpunosti dostupan*. Ispitane osobe iz ostalih kategorija hendikepa većinom smatraju da je pristup toaletu potpuno dostupan. Ova razlika u trendu procene ispitanih sa različitim vrstama hendikepa i statistički je značajna.

Omogućen pristup i korišćenje sale za fizičko – Ispitane osobe koje koriste kolica uz asistenciju većinom ocenjuju da im je omogućeno korišćenje sale za fizičko (42,9%), mada nije zanemarljiv procenat ispitanih u okviru ove kategorije koji smatra da im je sala za fizičko potpuno nedostupna (35,7%). Kada su u pitanju ispitane osobe koje se *otežano kreću uz asistenciju*, one većinom ocenjuju da im je sala za fizičko potpuno nedostupna (43,8%), mada nemali procenat smatra da im je sala potpuno dostupna (35,5%). Ispitane osobe sa *otežanim korišćenjem gornjih ekstremiteta* dele se oko opcija *delimično dostupna i u potpunosti dostupna*, dok osobe sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (jedinstvena kategorija) većinom smatraju da im je sala za fizičko delimično dostupna. Ispitane osobe iz svih ostalih kategorija hendikepa većinom ocenjuju salu kao potpuno dostupnu. Ova razlika statistički je značajna.

Omogućena orijentacija po zgradi škole (za osobe sa delimičnim ili potpunim oštećenjem vida), npr. Brajevi natpisi, oznake prostorija, izloženost plana škole, senzori... – Ispitane osobe koje *koriste kolica*, i *uz asistenciju i samostalno*, osobe koje se *otežano kreću*, i *uz asistenciju i samostalno*, osobe sa *nedostatkom ekstremiteta*, osobe sa *delimičnim i potpunim oštećenjem vida*, osobe sa *otežanim kretanjem i teškoćama u govoru* (jedinastvena kategorija) i osobe sa *različitim kombinovanim hendikepima*, većinom smatraju da im orijentacija po zgradi nije (u potpunosti) omogućena. Procene ispitanih sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (jedinastvena kategorija), kao i ispitani sa *delimičnim oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha* (kao jedinstvena kategorija), polarizuju se oko krajnjih polova skale – *u potpunosti omogućena* i *nije omogućena*. Ispitane osobe iz ostalih kategorija hendikepa većinom smatraju da im je orijentacija po zgradi škole potpuno omogućena. Ova razlika u procenama statistički je značajna.

Pristupačna neposredna okolina škole (trotaori, igrališta, parkovi, i sl.) – Osobe koje *koriste kolica uz asistenciju*, osobe koje se *otežano kreću uz asistenciju*, osobe sa *potpunim oštećenjem vida* kao i oni sa *teškoćama u govoru i učenju* (jedinastvena kategorija) većinom smatraju da im je pristup neposrednoj okolini škole delimično prilagođen. Ispitane osobe koje *koriste kolica samostalno* ujednačeno se opredeljuju za opcije *delimično pristupačno* i *u potpunosti pristupačno*. Ispitane osobe iz ostalih kategorija hendikepa većinom smatraju da im je pristup neposrednoj okolini škole u potpunosti prilagođen. Ova razlika statistički je značajna.

III U odnosu na tip srednje škole

Dostupan ulaz u školu - Većina ispitanih osoba, i iz specijalnih i iz redovnih škola, smatra da im je ulaz u školu potpuno dostupan.

Omogućeno kretanje po školskoj zgradi - I kada je u pitanju mogućnost kretanja po školskoj zgradi, većina ispitanih, kako iz redovnih tako i iz specijalnih škola, smatra da im je ono potpuno omogućeno.

Omogućeno kretanje po učionicama/kabinetima - Isti se trend procene nastavlja i kada je u pitanju mogućnost kretanja po učionicama: ispitane osobe iz obe vrste škole većinom smatraju da im je to u potpunosti dostupno.

Omogućeno kretanje po školskom dvorištu - I kada je u pitanju kretanje po školskom dvorištu, većina ispitanih iz obeju vrsta škola, ocenjuje da im je ono u potpunosti omogućeno.

Omogućen pristup školskoj biblioteci i ostalim školskim sadržajima - Na isti način učenice i učenici oba tipa škola ocenjuju i pristup biblioteci i školskim sadržajima – većina smatra da su u potpunosti dostupni.

Omogućen pristup toaletu - Isti je trend procene i pristupa toaletu – većina učenika i učenica oba tipa škola smatra da su toaleti potpuno dostupni (77,6%).

Omogućen pristup i korišćenje sale za fizičko - Iako se i dalje nastavlja trend da većina ispitanih osoba oba poduzorka smatra da je sala za fizičko u potpunosti dostupna, ipak je veći procenat učenika i učenica redovnih srednjih škola (u odnosu na procenu prethodno navedenih aspekata dostupnosti škole) koji smatra da je im sala delimično dostupna (23,2%), ili čak potpuno nedostupna (21,4%).

Omogućena orijentacija po zgradi škole (za osobe sa delimičnim ili potpunim oštećenjem vida) npr. Brajevi natpisi, oznake prostorija, izloženost plana škole, senzori... - Iako i dalje veći procenat učenika i učenica redovnih (45%) i specijalnih škola (52,8%) smatra da je omogućena orijentacija po zgradi škole, nije zanemarljiv procenat učenika i učenica, kako redovnih (37,7%) tako i specijalnih škola (35,4%), koji smatraju da im orijentacija po zgradi škole uopšte nije omogućena.

Pristupačna neposredna okolina škole (trotaori, igrališta, parkovi, i sl.) - Veći procenat učenica i učenika redovnih (58,5%) i specijalnih škola (66,9%) i dalje smatra da im je kretanje po okolini škole potpuno omogućeno, nemali procenat učenica i učenika, kako redovnih (30,1%) tako i specijalnih škola (22,5%), smatra da im je kretanje po okolini škole samo delimično omogućeno.

Na osnovu navedenih podataka mogli bismo zaključiti da, kada je u pitanju razlika u procenama fizičke dostupnosti škole po regionima, registruje se razlika u trendu procene ispitanih iz istočne Srbije i ispitanih iz ostalih 6 regiona, koju treba posmatrati uslovno, kao mogući trend razmišljanja u populaciji zbog veoma malog broja ispitanih osoba iz istočne Srbije. Jedina statistički značajna razlika u procenama ispitanih iz različitih regiona, koja zaista ima težinu, jeste procena omogućenosti orijentacije po zgradi škole.

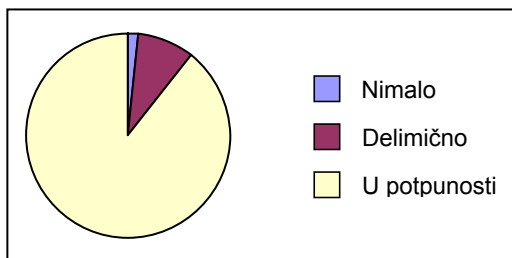
Kada se posmatraju procene fizičke dostupnosti škole po tipovima hendikepa, evidentne su statistički značajne razlike pri proceni svih navedenih aspekata školskog života. Navedeni rezultati pokazuju da su u najvećoj meri pogođene ispitanice koje koriste kolica uz asistenciju, osobe koje se otežano kreću uz asistenciju, i osobe sa oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha (jedinstvena kategorija).

Posmatrajući procene ispitanih osoba po tipovima srednjih škola koje pohađaju, nema razlika u trendovima – učenici i učenice obaju tipova škola sve aspekte školskog života uglavnom smatraju potpuno dostupnima.

Fizička prilagođenost internata

Q 15. Ukoliko živite u internatu, molimo vas da procenite u kojoj meri je učenicima sa hendikepom :

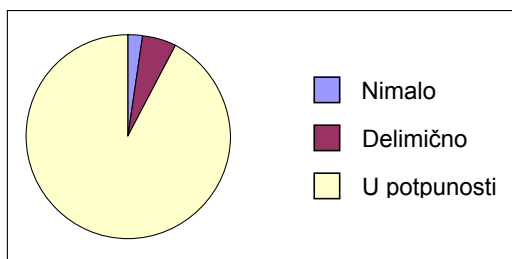
Dostupan ulaz u zgradu internata

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	3	0.6
Delimično	15	3.1
U potpunosti	149	30.8
Ukupno	167	34.5

Grafikon 4.1 Dostupnost ulaza u zgradu internata

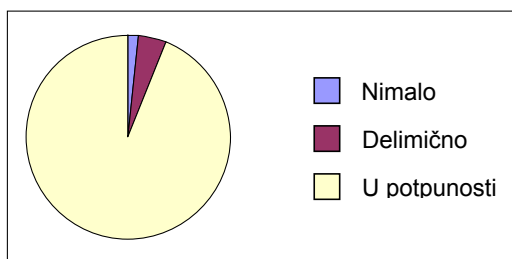
Omogućeno kretanje po zgradi internata

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	4	0.8
Delimično	9	1.9
U potpunosti	153	31.6
Ukupno	166	34.3

Grafikon 4.2 Kretanje po zgradi internata

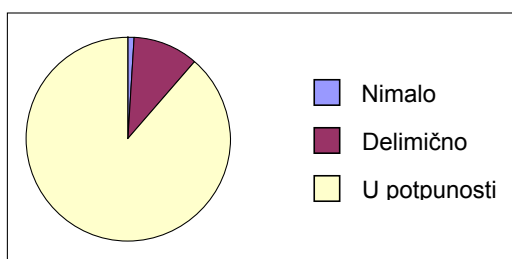
Omogućen pristup i kretanje po sobi

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	3	0.6
Delimično	7	1.4
U potpunosti	157	32.4
Ukupno	167	34.5

Grafikon 4.3 Pristup i kretanje po sobi

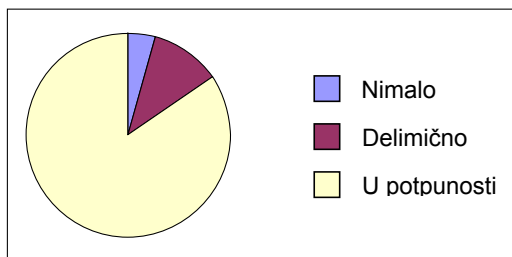
Omogućen pristup kupatilu i toaletu

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	2	0.4
Delimično	17	3.5
U potpunosti	148	30.6
Ukupno	167	34.5

Grafikon 4.4 Pristup kupatilu i toaletu

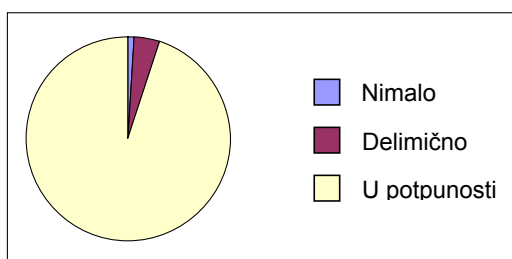
Omogućen pristup čitaonici

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	7	1.4
Delimično	18	3.7
U potpunosti	136	28.1
Ukupno	161	33.3

Grafikon 4.5 Pristup čitaonici

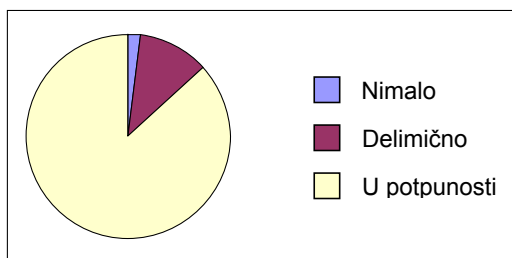
Omogućen pristup trpezariji

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	2	0.4
Delimično	6	1.2
U potpunosti	156	32.2
Ukupno	164	33.9

Grafikon 4.6 Pristup trpezariji

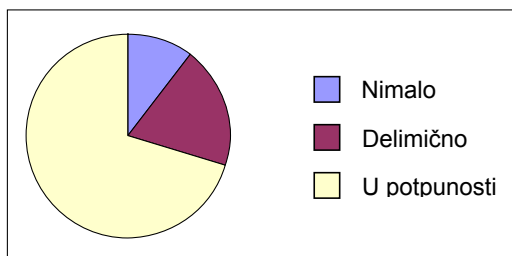
Omogućen pristup ostalim prostorijama (TV sala, klub)

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	3	0.6
Delimično	18	3.7
U potpunosti	137	28.3
Ukupno	158	32.6

Grafikon 4.7 Pristup ostalim prostorijama

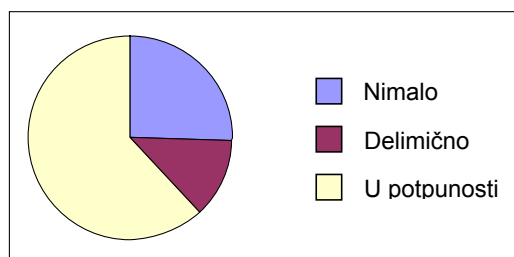
Prilagođen jelovnik

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	15	3.1
Delimično	27	5.6
U potpunosti	99	20.5
Ukupno	141	29.1

Grafikon 4.8 Prilagođenost jelovnika

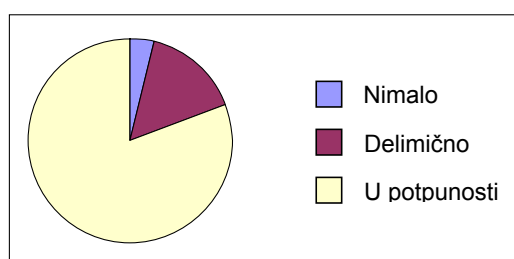
Omogućena orijentacija po zgradi internata

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	37	7.6
Delimično	18	3.7
U potpunosti	90	18.6
Ukupno	145	30.0

Grafikon 4.9 Orijentacija po zgradi internata

Dostupan neposredna okolina

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Nimalo	6	1.2
Delimično	25	5.2
U potpunosti	129	26.7
Ukupno	160	33.1

Grafikon 4.10 Dostupnost neposredne okoline

I Po regionima

- **Dostupnost ulaza u zgradu internata** – Ispitane osobe koje žive u internatu, u svim regionima gde je vršeno istraživanje, uglavnom ocenjuju da im je ulaz u zgradu internata u potpunosti dostupan.

- **Mogućnost kretanja po zgradi internata** - I kada je u pitanju mogućnost kretanja po zgradi internata, većina ispitanih (iz svih regiona) koji su odgovorili na ovo pitanje smatra da im je ono potpuno omogućeno.

- **Mogućnost pristupa sobi i kretanja njoj** - Isti trend procene nastavlja se i kada je u pitanju mogućnost pristupa sobi i kretanja po njoj – većina ispitanih iz svih regiona smatra da im je to u potpunosti omogućeno.

- **Mogućnost pristupa kupatilu i toaletu** - Procenjujući mogućnost pristupa toaletu u internatu, ispitane osobe iz *zapadne Srbije* dele se oko opcija *delimično pristupačan* i *u potpunosti pristupačan*, dok ispitanici iz ostalih regiona većinom opredeljuju za opciju *potpuno dostupno*. Ova razlika u procenama ispitanih osoba po regionima nije statistički značajna.

- **Mogućnost pristupa čitaonici** – Ispitane osobe iz *Vojvodine* uglavnom smatraju da im je pristup čitaonici u internatu samo delimično dostupan. Ispitane osobe iz *centralne Srbije* ujednačeno ocenjuju pristup čitaonici kao *delimično dostupan* i *u potpunosti dostupan*, dok ispitane osobe iz ostala 4 regiona većinom smatraju da im je pristup čitaonici potpuno dostupan. Ova razlika u trendu procene ispitanih osoba po regionima statistički je značajna.

- **Mogućnost pristupa trpezariji** – Ispitane osobe iz svih regiona uglavnom ocenjuju da im je pristup trpezariji u potpunosti dostupan.

- **Mogućnost pristupa ostalim prostorijama (TV sala, klub)** - Na isti način ispitane osobe ocenjuju i dostupnost ostalih prostorija/sadržaja internata – većina ispitanih iz svih regiona smatra da su im oni potpuno dostupni.

- **Prilagođen jelovnik** – Ispitane osobe iz *Vojvodine* ujednačeno ocenjuju jelovnik kao u potpunosti neprilagođen, delimično prilagođen, i u potpunosti prilagođen. Ispitane osobe iz ostalih regiona većinom smatraju da im je jelovnik u potpunosti prilagođen. Ova razlika u procenama ispitanih osoba po regionima nije statistički značajna.

- **Mogućnost orijentacije po zgradi internata** - 50% ispitanih osoba iz *Crne Gore* smatra da im nije omogućena orijentacija po zgradi internata, dok većina ispitanih iz svih ostalih regiona smatra da im je ona potpuno omogućena. Ova razlika u proceni ispitanih osoba statistički je značajna.

- **Dostupnost neposredne okoline** – Ispitane osobe iz svih regiona većinom smatraju da im je neposredna okolina internata u potpunosti dostupna.

II Po tipu hendikepa

- **Dostupnost ulaza u zgradu internata** - Većina ispitanih osoba iz svih kategorija hendikepa smatra da im je ulaz u zgradu internata potpuno dostupan.

- **Mogućnost kretanja po zgradi internata** - Većina ispitanih osoba iz svih kategorija hendikepa smatra da im je kretanja po zgradi internata potpuno omogućeno.

- **Mogućnost pristupa sobi i kretanja po njoj** - Ponavlja se isti trend procene –većina ispitanih osoba iz svih kategorija hendikepa ocenjuje pristup sobi i kretanje po njoj u potpunosti dostupnim.

- **Mogućnost pristupa kupatilu i toaletu** – Ispitane osobe sa *otežanim korišćenjem gornjih ekstremiteta* dele se u procenama oko opcija *delimično dostupno* i *u potpunosti dostupno*. Ispitane osobe iz ostalih kategorija hendikepa većinom smatraju da im je pristup kupatilu i toaletu u potpunosti omogućen. Ova razlika u procenama nije statistički značajna.

- **Mogućnost pristupa čitaonici** - Kao i u slučaju procene pristupačnosti toaleta, ispitane osobe sa *otežanim korišćenjem gornjih ekstremiteta* i pri proceni pristupačnosti čitaonice dele se oko opcija *delimično pristupačna* i *u potpunosti pristupačna*. Na isti način dostupnost čitaonice ocenjuju i ispitanici sa *oštećenjem vida* i *potpunim oštećenjem sluha* (jedinствена kategorija). Ispitane osobe iz ostalih grupa po vrstama hendikepa većinom ocenjuju pristup čitaonici kao potpuno dostupan. Ova razlika u procenama nije statistički značajna.

- **Mogućnost pristupa trpezariji** - Većina ispitanih osoba iz svih poduzoraka po tipu hendikepa ocenjuje da je pristup trpezariji potpuno dostupan.

- **Mogućnost pristupa ostalim prostorijama (TV sala, klub)** – Jedini ispitanik iz grupe osoba sa *otežanim kretanjem* i *delimičnim oštećenjem vida* (koji je odogvarao na pitanja o pristupačnosti internata) smatra da je pristup ostalim prostorijama internata samo delimično dostupan, dok većina ispitanih iz svih ostalih grupa smatra da su im one potpuno dostupne. Ova razlika nije statistički značajna.

- **Prilagođen jelovnik** – Ispitane osobe koje koriste *kolica uz asistenciju* većinom smatraju da je jelovnik u internatu delimično prilagođen osobama sa hendikepom. Ispitane osobe iz poduzorka *samostalnih korisnika kolica* u ocenama se polarišu oko krajnjih polova skale – *u potpunosti neprilagođen* i *u potpunosti prilagođen*. Procene ispitanih osoba sa *otežanim kretanjem (samostalno)* ujednačeno se raspodeljuju oko opcija *u potpunosti neprilagođen* i *delimično prilagođen*. Većina ispitanih iz ostalih poduzoraka po vrsti hendikepa smatra da je jelovnik u internatu potpuno prilagođen. Ova razlika u procenama ispitanih iz različitih grupa hendikepa statistički je i značajna.

- **Mogućnost orijentacije po zgradi internata** - Da ne postoji mogućnost orijentacije po zgradi internata smatra većina ispitanih osoba iz sledećih subuzoraka: *korisnici kolica, i uz asistenciju i samostalno*, osobe sa *otežanim kretanjem(samostalno)*, osobe sa *nedostatkom ekstremiteta*, osobe sa *potpunim oštećenjem vida* i osobe sa *otežanim kretanjem i teškoćama u govoru*. Procene ispitanih osoba sa *delimičnim oštećenjem vida* raspodeljuju se oko opcija *nije omogućena* i *u potpunosti omogućena*, dok se procene ispitanih osoba sa *delimičnim oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha* (jedinstvena kategorija) raspodeljuju oko opcija *delimično omogućena* i *u potpunosti omogućena*. Većina ispitanih iz ostalih poduzoraka procenjuje da je orijentacija po zgradi internata u potpunosti omogućena. Ove razlike u proceni ispitanih osoba iz različitih grupa hendikepa takođe su statistički značajne.

- **Dostupnost neposredne okoline** – Odgovori ispitanih osoba sa *delimičnim oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha* (jedinstvena kategorija) i pri proceni pristupačnosti neposredne okoline internata dele se oko opcija *delimično pristupačno* i *u potpunosti pristupačno*. Većina ispitanih iz ostalih poduzoraka smatra da je okolina internata potpuno pristupačna. Ova razlika u proceni nije statistički značajna.

Dakle, mogli bismo zaključiti da, kada je u pitanju fizička dostupnost internata, ispitane osobe uglavnom smatraju da su skoro svi navedeni aspekti života u internatu potpuno dostupni, bez obzira na region, i bez obzira na tip hendikepa. Procene ispitanih osoba po regionima statistički se značajno razlikuju samo pri proceni pristupa čitaonici i mogućnosti orijentacije po zgradi internata. Procene ispitanih iz različitih grupa hendikepa statistički se značajno razlikuju samo kada je u pitanju prilagođenost jelovnika i mogućnost orijentacije. Iz toga sledi i da ispitane osobe uopšte najviše ističu nepostojanje mogućnosti orijentacije po zgradi internata.

Q 16. Da li ste u internatu imali neprijatnih iskustava sa osobljem i / ili ostalim stanarima (kao što je pravljenje razlike, nejednako postupanje koje se zasniva na postojanju hendikepa, bilo koji oblik uznemiravanja i sl.)?

Pored pitanja u vezi sa fizičkom dostupnošću škola i internata, postavljana su i pitanja u vezi sa mogućnošću diskriminacije doživljene u školama i internatima. Na ovo pitanje odgovorilo je 137-oro ispitanih, a dobijeni odgovori podeljeni su u nekoliko kategorija koje su predstavljene u tabeli 4.1.

Kategorije odgovora	Broj ispitanih osoba
Ne	191
Da	24
Ponekad	4
Odgovori koji naglašavaju vređanje i uznemiravanje	10
Odgovori u kojima se pominju svađe i tuče	3
Odgovori u kojima se pominje nejednak tretman od strane školskog i internatskog osoblja	5

Tabela 4.1 Neprijatna iskustva u internatima

Ilustracije odgovora:

Odgovori koji naglašavaju vređanje i uznemiravanje – „Vređaju me zato što slabo pamtim”, „Vređaju me, ponižavaju, ljubomorni su na mene, ne poštuju me, zezaju me...”, „Da, uvredio me jedan profesor...”, „Direktno ne, ali sam čula razgovor učenika koji su išli ispred mene”.

Odgovori u kojima se pominju svade i tuče – „Imala sam druga koji me je tukao”.

Odgovori u kojima se pominje nejednak tretman od strane školskog i internatskog osoblja – „Postoji nejednakost u vezi izlaženja iz internata. Pravi se razlika za dobijanje dozvole za izlazak”, „Bilo je nedozvoljavanja kretanja osoba sa potpunim oštećenjem vida, sada nije tako. Kuvarice zloupotrebjavaju to što ljudi ne vide, pa sklanjaju hranu”, „Kad sam bila prva godina srednje, profesorka geografije se često bunila zbog mog naglaska”, „Profesor koji je takođe slep imao je neprijatan odnos”, „Ima problem sa vaspitačima”.

Ostali odgovori: „Ja lično nisam, ali neki moji drugovi jesu”, „Izbegavanje i pravljenje razlike od strane stanara”, „Sa osobljem ne, sa društvom da”, „U ranoj fazi adaptacije je bilo takvih problema, ali su brzo rešeni”.

Ostale ispitanice osobe, smeštene u internatu, nisu odgovorile na ovo pitanje.

Najveći broj ispitanih koji žive u internatu izjavljuje da nije imao nikakvih neprijatnih iskustava, ali je, naravno, značajno navesti sve ostale odgovore koji govore o uznemiravanju i diskriminaciji.

Q 17. Najčešći način transporta do škole:

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Gradski/međugradski prevoz	230	47.5
Adaptirani/specijalni prevoz	18	3.7
Roditelji vas dovoze	59	12.2
Ne koristim prevoz	126	26.0
Nešto drugo*	48	9.9
Ukupno	481	99.4

Tabela 4.2 Vrste transporta do škole

*"idem peške" (19), „dom je u školi”, „ne treba prevoz” (17), „taksi” (4), „kolicima” (3), „privatni prevoz” (2), „bicikl” (2), „đački prevoz” (2), „školski kombi/autobus” (2), „motocikl” (1), „opštinski kombi” (1), „sam dolazim kolima do škole” (1), „vozom” (1), „prevozim se kao pratilac lica sa hendikepom, adaptiranim prevozom” (1).

I Po regionima

Ispitanici i ispitanice iz *Beograda, Vojvodine, zapadne i južne Srbije*, većinom koriste gradski/međugradski prevoz. Kod ispitanica i ispitanika iz *centralne Srbije* u jednakoj meri su zastupljene opcije *gradski/međugradski prevoz* (38,5%) i *ne koristim prevoz* (38,5%). Odgovori ispitanih iz *istočne Srbije* raspodeljuju se oko opcija *gradski/međugradski prevoz* (50%) i *roditelji nas dovoze* (50%). Ispitane osobe iz *Crne Gore* većinom ne koriste prevoz (u uzorku su prevashodno mladi iz internata pri specijalnim školama). Ova razlika statistički je značajna.

II Po tipu hendikepa

Osobe koje koriste kolica uz asistenciju i učenice i učenike koji se *otežano kreću uz asistenciju* uglavnom roditelji dovoze do škole. Približno isti broj osoba koje samostalno koriste kolica i onih koje se otežano kreću (samostalno) odgovorio je da ih roditelji prevoze i da ne koriste prevoz. Većinom se izjašnjavaju da ne koriste prevoz ispitanice osobe sa *potpunim oštećenjem vida, delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (jedinствена kategorija), i osobe sa *otežanim kretanjem i delimičnim oštećenjem vida* (jedinствена kategorija) – uglavnom su to učenici i učenice koji žive u internatu pri školi. Ispitane osobe sa *delimičnim oštećenjem vida*, i osobe sa *oštećenjem vida* i

potpunim oštećenjem sluha (jedinstvena kategorija) relativno ujednačeno izjavljuju da koriste gradski/međugradski prevoz i da ne koriste prevoz. Osobe sa različitim kombinovanim hendikepima izjašnjavaju se za opcije gradski/međugradski prevoza i prevoz od strane roditelja. Ispitane osobe sa otežanim kretanjem i teškoćama u govoru (jedinstvena kategorija), kao i osobe sa teškoćama u govoru i teškoćama u učenju (jedinstvena kategorija), u približno istoj meri se opredeljuju za sve tri opcije: gradski/međugradski prevoz, prevoz od strane roditelja i nekorisćenje prevoza. Ispitane osobe iz ostalih poduzoraka po tipu hendikepa većinom se izjašnjavaju za opciju gradski/međugradski prevoza. Ove razlike statistički su značajne.

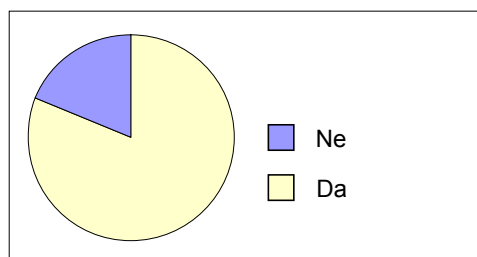
III Po tipu srednje škole koju pohađaju

Učenici i učenice i redovnih i specijalnih škola u najvećem broju koriste gradski/međugradski prevoz. Ipak, razlikuju se po tome koja je opcija na drugom mestu – kod ispitanih iz redovnih škola to je prevoz od strane roditelja, dok je kod ispitanih iz specijalnih škola to opcija ne koristim prevoz (pošto je dobar broj tih ispitanih osoba smešten u internatu pri školi). Ova razlika statistički je značajna.

III PRILAGOĐENOST NASTAVE

Doprinos osoblja psihološke i pedagoške službe

Q 18. Da li školski psiholog i pedagog doprinose razumevanju učenika sa hendikepom (od strane profesora i učenika), i njihovom potpunijem uključivanju u život škole?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Da	380	78.5
Ne	88	18.2
Ukupno	468	96.7

Grafikon 5.1 Razumevanje od strane osoblja psihološke i pedagoške služba

I Po regionima

U svim regionima osim istočne Srbije, ispitane osobe uglavnom smatraju da osoblje psiholoških i pedagoških službi škole doprinose boljem razumevanju i prihvatanju učenika sa hendikepom. Ova razlika u procenama je statistički značajna. Ipak, pošto se zasniva na procenama samo dvoje ispitanih iz istočne Srbije, treba je shvatiti kao mogući trend, koji bi trebalo proveriti na većem uzorku.

II Po tipu hendikepa

Ispitane osobe iz svih poduzoraka po tipu hendikepa uglavnom smatraju da osoblje psihološke i pedagoške službe doprinose boljem uključivanju učenika i učenica sa hendikepom u život škole.

III Po tipu srednje škole

Bez obzira na tip škole, ispitane osobe većinom smatraju da osoblje psihološke i pedagoške službe doprinosi boljem prihvatanju učenica i učenika sa hendikepom.

Q 19. Ukoliko smatrate da tome doprinose, molimo vas da nam kažete na koje načine to postižu

U svojim odgovorima, ispitane osobe navode sledeće načine :

I Po regionima

Kategorije odgovora	BG	VO	IS	ZS	JS	CS	CG	Ukupno
Razgovor/razumevanje	57	12	0	28	23	23	21	164
Savetovanje	22	3	0	6	1	5	1	38
Ohrabrivanje/podrška	4	0	0	0	0	0	1	5
Jednak pristup kao i ostalim učenicima i učenicama	2	0	0	4	0	1	1	8
Pomoć u rešavanju problema	22	1	0	5	0	8	4	40
Upoznavanje profesora, učenika i roditelja o specifičnostima osoba sa hendikepom	4	2	0	12	2	3	1	24
Pomoć u savladavanju gradiva	5	3	0	2	1	2	2	15

Tabela 5.1 Načini podrške osoblja psihološke i pedagoške službe – podela odgovora po regionim

I Po hendikepu

Kategorije odgovora	Korisnik/ca kolica, uz asistanciju	Korisnik/ca kolica, samostalno	Otežano kretanje, uz pomagala/asistenciju	Otežano kretanje, samostalno	Nedostatak ekstremiteta	Otežano korišćenje gornjih ekstremiteta	Potpuno oštećenje vida	Delimično oštećenje vida	Potpuno oštećenje sluha	Delimično oštećenje sluha	Hronična oboljenja i fiziološka oštećenja	Teškoće u govoru	Teškoće u učenju (disleksija, disgrafija)	Ostalo	Oštećenje sluha i teškoće u govoru	Oštećenje vida i hronično oboljenje	Otežano kretanje i teškoće u govoru	Teškoće u govoru i teškoće u učenju	Otežano kretanje i delimično oštećenje vida	Delimično oštećenje vida i delimično oštećenje sluha	Oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha	Različiti kombinovani hendikepi
Razgovorom-razumevanjem	8	2	2	10	2		4	25	33	20	29	5	4	7	11		1	2	1	2	2	3
savetovanje	1		1	6	1	1	3	5	1		7	2		4	5					1		
Ohrabrivanje/ podrška				1				3						1								
Posmatraju me kao i sve druge	1			3			1	2														1
uvek pomažu/ rešavaju problem	1		2	3			1	6	2	9	6	1	2	1	4					2		
Upoznavanje prof, učenika i roditelja sa problemom koji ima neko sa hend.	1		3	2		2	1				4	2		3	2		1	1				
Pomoć u savladavanju gradiva		2		2			1	1	3	3	2			1								

Tabela 5.2 Načini podrške osoblja psihološke i pedagoške službe – podela odgovora po vrstama hendikepa

III Po tipu srednje škole

Kategorije odgovora	Redovna	Specijalna
Razgovor/razumevanje	87	77
Savetovanje	25	13
Ohrabrivanje/podrška	4	1
Jednak pristup kao i ostalim učenicama i učenicima	8	
Pomoć u rešavanju problema	18	22
Upoznavanje profesora, učenika i roditelja o specifičnostima osoba sa hendikepom	20	4
Pomoć u savladavanju gradiva	2	7

Tabela 5.3 Načini podrške osoblje psihološke i pedagoške službe – podela odgovora po tipu srednje škole

Ilustracije odgovora:

Razgovorom – „Razgovorom, pozvali su me da razgovorom pomognem jednom učeniku sa istim hendikepom”, „Razgovorom ulivaju samopouzdanje”, „Razgovaraju sa učenicima, i pomažu im da se osećaju kao i svi drugi”.

Ohrabrivanje/podrška – „Motivišu nas da učimo, da se bavimo sportom”, „Ulivaju samopouzdanje”.

Jednak pristup kao i ostalim učenicima i učenicama – „Prihvataju me kao i sve druge”, „Ne sažaljevaju, nemaju predrasude”.

Pomoć u rešavanju problema – „Ako postoji problem između profesora i učenika, ili između učenika, psiholog se uključi i pomogne”, „Izlaze im u susret, rešavaju probleme”, „Uvek pomažu”.

Upoznavanje profesora, učenika i roditelja o specifičnostima osoba sa hendikepom – „Stručni su da pomognu profesorima oko te dece”, „Doprinose u razumevanju da ja nisam kao svi ostali”, „Pričaju sa roditeljima da shvate kakve probleme imaju ta deca”.

Pomoć u savladavanju gradiva – „Upućuju me u gradivo”, „Diktiranjem lekcija iz gradiva, s obzirom da nema udžbenika na Brajevom pismu”, „Profesorka psihologije mi je samo pokazala šta treba da učim”, „Kad ne bih razumela profane napisali bi mi na papir šta treba da učim, i sve što je potrebno za učenje i za školu”.

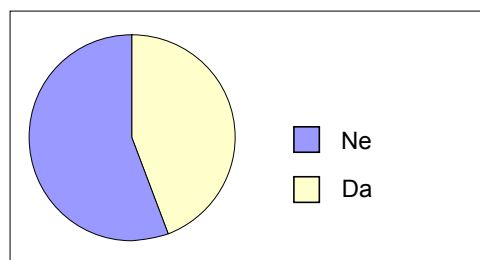
Ostali odgovori: „Psiholog doprinosi tolerancijom, tako što popriča sa hendikepom po pitanju problema sa kojima se hendikep bori”, „Pomoću njih sam dobio neke povlastice”, „Puštaju ih sa časova ako tim ljudima nije dobro”, „Raspituju se i brinu za njihovo zdravlje”, „Smire te, objasne ti lepo”, „Pomoć u prevazilaženju fizičkih prepreka”, predavanjima, „Rade vežbe sa nama”, „Organizuju radionice”, „Omogućavaju im odlaganje ispita, utiču na profesore da im popuste prilikom ispitivanja, i slično”, „Pitaju me da li mi je potrebna pomoć pri kretanju (uz stepenice), kao i tokom nastave”.

Učenici i učenice, kao najčešći način na koji osoblje psiholoških i pedagoških službi doprinosi poboljšanju položaja mladih sa hendikepom, vide **razgovor**, pre svega sa samim učenicima i učenicama sa hendikepom, a zatim i sa ostalim učenicima, profesorima i roditeljima, kako bi olakšali razumevanje te populacije mladih i time doprinali njihovom uključivanju u grupu. Pored razgovora, ističu se **savetovanja** i **pružanja podrške, ohrabrivanja**. Interesantno je da je odgovor **upoznavanje učenika, profesora i roditelja sa specifičnostima mladih sa hendikepom** češće dat od strane učenica i učenika redovnih škola, jer je u toj sredini upadljivija njihova različitost i profesori su manje obučeni (i spremni) da je prihvate i prilagode joj se. Slično tome, odgovor **jednak pristup kao i**

ostalim učenicima i učenicama javlja se isključivo među učenicima redovnih škola – što pokazuje da su im reakcije sredine, koje proizilaze iz njihove različitosti, veliki problem, te da im je potrebno pravo prihvatanje, u smislu jednakog tretmana, bez minimizacija i predrasuda (prepoznaju sažaljenje kao izraz predrasude).

Takođe, može se primetiti da ispitane osobe o mladima sa hendikepom često govore u trećem licu, distancirajući tako sebe od osoba sa hendikepom. Pretpostavka je da se radi o ispitanima sa takvim vrstama hendikepa koje nisu vidljive ili koji ne prihvataju svoj hendikep u potpunosti.

Q 20. Da li smatrate da bi vam stručna pomoć (na primer defektologa i logopeda) u okviru škole, pomogla da lakše savladate školski program?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Da	202	41.7
Ne	256	52.9
Ukupno	458	94.6

Grafikon 5.2 Potreba za stručnom podrškom

I Po regionima

Samo ispitane osobe iz tri regiona (centralna i južna Srbija i Crna Gora) uglavnom smatraju da bi im stručna podrška u okviru škole pomogla u savladavanju gradiva, dok ispitane osobe iz preostala četiri regiona većinom misle da im taj vid pomoći nije potreban ni koristan pri savladavanju školskog programa. Ova razlika statistički je značajna.

II Po tipu hendikepa

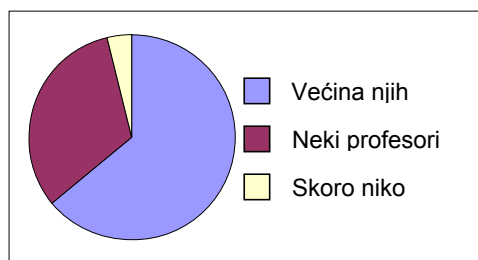
Podrška stručne službe u savladavanju gradiva poželjna je za ispitane osobe iz sledećih poduzoraka: *potpuno oštećenje sluha, delimično oštećenje sluha, teškoće u govoru, teškoće u učenju, oštećenje sluha i teškoće u govoru, teškoće u govoru i teškoće u učenju, oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha*. Procene ispitanih osoba sa *potpunim oštećenjem vida* relativno se ujednačeno raspodeljuju oko ove dve opcije. Ispitane osobe iz svih ostalih poduzoraka uglavnom smatraju da im nije potrebna stručna pomoć za savladavanje školskog programa. Ova razlika u procenama ispitanih po tipu hendikepa statistički je značajna.

III Po tipu srednje škole

Učenice i učenici redovnih srednjih škola većinom smatraju da im podrška stručne službe nije potrebna, dok učenici i učenice specijalnih srednjih škola većinom misle da bi im stručna podrška olakšala savladavanje školskog gradiva. I ova razlika je statistički značajna.

Odnos profesora i profesorki prema učenicima i učenicama sa hendikepom

Q 21. Da li su profesori spremni da uzmu u obzir specifičnosti učenika sa hendikepom?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Većina njih	292	60.3
Neki profesori	148	30.6
Skoro niko	18	3.7
Ukupno	458	94.6

Grafikon 6.1 Odnos profesorki i profesora prema specifičnostima učenica i učenika sa hendikepom

I Po regionima

Ispitane osobe iz pet regiona (*Beograd, centralna, zapadna i južna Srbija i Crna Gora*), uglavnom smatraju da je veći deo profesora i profesorki spreman da uzme u obzir specifičnosti osoba sa hendikepom. Ispitane osobe iz *Vojvodine* većinom smatraju da su samo neke profesorke i profesori spremni da to uzmu u obzir, dok se od dvoje ispitanih u istočnoj Srbiji jedno odlučilo za odgovor *neke profesorke i profesori*, a drugo *skoro niko*. Ova razlika je statistički značajna.

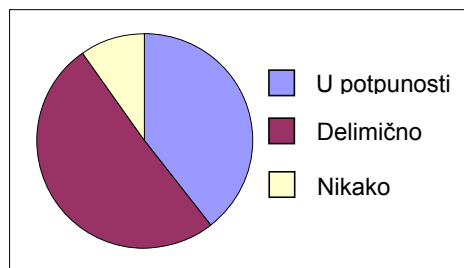
II Po tipu hendikepa

Procene ispitanih osoba iz sledećih poduzoraka grupišu se oko opcija *većina profesora i profesorki i neki profesori i profesorke*: osobe sa *nedostatkom ekstremiteta, sa otežanim korišćenjem gornjih ekstremiteta, sa hroničnim obolenjima, sa teškoćama u govoru*, kao i osobe sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha* (jedinastvena kategorija). Ispitane osobe sa *potpunim oštećenjem vida i sa delimičnim oštećenjem vida i hroničnim obolenjem* (jedinastvena kategorija) uglavnom misle da su samo neke profesorke i profesori spremni da uzmu u obzir specifičnosti učenika i učenica sa hendikepom. Ispitane osobe iz ostalih poduzoraka po tipu hendikepa uglavnom smatraju da je većina profesora i profesorki spremna da uvaži specifičnosti učenika i učenica sa hendikepom. Ova razlika je statistički značajna.

III Po tipu srednje škole

Većina učenica i učenika, i redovnih i specijalnih škola, misli da profesorke i profesori uglavnom uzimaju u obzir njihove specifičnosti, s tim što je procenat učenika i učenica specijalnih škola, koji tako misle, nešto veći u odnosu na njihove istomišljenike iz redovnih škola (74,9% učenika specijalnih škola naspram 57,8% učenika redovnih škola).

Q 22. Po vašem mišljenju, u kojoj meri većina profesora prilikom planiranja načina izvođenja nastave, uzima u obzir specifičnosti učenika sa hendikepom?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
U potpunosti	185	38.2
Delimično	238	49.2
Nikako	46	9.5
Ukupno	469	96.9

Grafikon 6.2 Uzimanje u obzir specifičnosti učenika sa hendikepom pri planiranju nastave

I Po regionu

Jedino u Crnoj Gori ispitane osobe većinom smatraju da profesori i profesorke potpuno uzimaju u obzir specifičnosti učenika i učenica sa hendikepom prilikom planiranja izvođenja nastave. Ispitane osobe iz *Beograda, Vojvodine* i *zapadne Srbije* uglavnom misle da profesorke i profesori delimično uzimaju u obzir specifičnosti učenica i učenika sa hendikepom. Od dvoje ispitanih iz istočne Srbije jedno je odgovorilo da ne uzimaju u obzir, a drugo da delimično uzimaju u obzir. Ispitane osobe iz *centralne* i *južne Srbije* relativno se ujednačeno opredeljuju za opcije *u potpunosti uzimaju u obzir* i *delimično uzimaju u obzir*. Ova razlika u procenama je i statistički značajna.

II Po tipu hendikepa

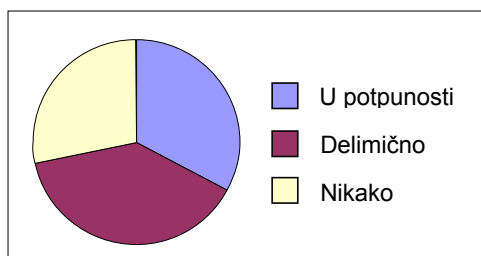
Gledano po tipu hendikepa, više poduzoraka uglavnom misli da profesorke i profesori delimično uzimaju u obzir specifičnosti učenica i učenika sa hendikepom pri planiranju nastave: *korisnici kolica, i uz asistenciju i samostalno*, ispitani sa *nedostatkom ekstremiteta*, sa *delimičnim oštećenjem vida*, sa *delimičnim oštećenjem sluha*, sa *hroničnim oboljenjima*, sa *teškoćama u govoru*, ispitani iz *kategorije ostalo*, sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem*, i ispitani sa *delimičnim oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha*. Odgovori ispitanih osoba iz poduzoraka *otežano kretanje, uz asistenciju i samostalno, otežano korišćenje gornjih ekstremiteta*, sa *potpunitim oštećenjem vida* i ispitani sa *različitim kombinovanim hendikepima* relativno se ujednačeno raspodeljuju oko opcija *u potpunosti uzimaju u obzir* i *delimičnouzimaju u obzir*. Odgovori ispitanih osoba sa *teškoćama u učenju* raspodeljuju se u sve tri kategorije odgovora: *u potpunosti, delimično* i *ne uzimaju u obzir*. Ispitani iz ostalih podgrupa po tipu hendikepa uglavnom smatraju da profesorke i profesori u potpunosti uzimaju u obzir specifičnosti učenika i učenika sa hendikepom pri planiranju nastave. Ova razlika u procenama različitih poduzoraka statistički je značajna.

III Po tipu srednje škole

53,7% učenica i učenika specijalnih škola misli da profesorke i profesori u potpunosti uzimaju u obzir specifičnosti učenica i učenika sa hendikepom pri planiranju nastave, naspram 29,7% učenika i učenica redovnih škola koji to isto misle za svoje profesore i profesorke. Učenici u učenice redovnih srednjih škola većinom smatraju da njihovi profesori i profesorke delimično uzimaju u obzir pomenute specifičnosti (56,5%). I ova razlika je statistički značajna.

Prilagođenost udžbenika učenicima sa hendikepom

Q 23. U kojoj meri smatrate da su udžbenici prilagođeni učenicima sa hendikepom?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
U potpunosti	154	31.8
Delimično	183	37.8
Nisu prilagođeni	133	27.5
Ukupno	470	97.1

Grafikon 6.1 Prilagođenost udžbenika

I Po regionima

Ispitane osobe iz *Vojvodine* uglavnom misle da su udžbenici u potpunosti prilagođeni. Nijedna druga regija ne pridružuje se ovom optimizmu. Ispitane osobe iz *centralne i zapadne Srbije* većinom misle da su udžbenici delimično prilagođeni. Samo ispitane osobe iz *istočne Srbije* misle da udžbenici uopšte nisu prilagođeni. Odgovori ispitanih iz *južne Srbije* raspodeljuju se oko opcija *u potpunosti prilagođeni* i *delimično prilagođeni*, dok se odgovori ispitanih osoba iz *Crne Gore* raspodeljuju oko opcija *delimično prilagođeni* i *nisu prilagođeni*. Odgovori ispitanih iz *Beograda* relativno se ujednačeno raspodeljuju oko sve tri opcije. Ova razlika u trendu procenjivanja prilagođenosti udžbenika po regionima statistički je značajna.

II Po tipu hendikepa

Ispitane osobe iz većeg broja poduzoraka po tipu hendikepa uglavnom smatraju da su udžbenici delimično prilagođeni učenicima i učenicama sa hendikepom: mladi koji *koriste kolica samostalno*, mladi sa *potpunim oštećenjem sluha*, sa *hroničnim oboljenjem*, sa *teškoćama u govoru*, sa *oštećenjem sluha i teškoćama u govoru* (jedinствена kategorija), sa *otežanim kretanjem* i *delimičnim oštećenjem vida*, sa *delimičnim oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha* (jedinствена kategorija), sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha*, i sa *različitim kombinovanim hendikepima*. Odgovori ispitanih sa *delimičnim oštećenjem vida* raspodeljuju se oko opcija *delimično prilagođeni* i *nisu prilagođeni*. Najkritičniji u proceni udžbenika bili su ispitanici sa *potpunim oštećenjem vida* i sa *delimičnim oštećenjem sluha i teškoćama u učenju* (jedinствена kategorija), koji većinom smatraju da udžbenici nisu prilagođeni učenicima i učenicama sa hendikepom. Odgovori ispitanih iz kategorije *ostalo*, i onih sa *teškoćama u govoru i teškoćama u učenju* (jedinствена kategorija), raspodeljuju se oko sve tri ponuđene opcije. Ispitane osobe iz ostalih subuzoraka većinom smatraju da su udžbenici u potpunosti prilagođeni učenicima i učenicima sa hendikepom. Ova razlika u trendu procene prilagođenosti udžbenika po tipu hendikepa je statistički značajna.

III Po tipu srednje škole

Odgovori ispitanih osoba iz redovnih škola raspodjeljuju se oko opcija *u potpunosti prilagođeni* i *delimično prilagođeni*, dok većina ispitanih iz specijalnih škola udžbenike ocenjuje kao delimično prilagođene. I ova razlika je statistički značajna.

Prilagođenost nastave učenicima sa hendikepom

Q 24. Na koje načine bi, po vašem mišljenju, nastava mogla biti u većoj meri prilagođena učenicima sa hendikepom (na pr. korišćenje kompjutera za predstavljanje lekcija, udžbenici na CD-u, kasetama ili na Brajevom pismu, prevođenje predavanja profesora na jezik znakova, snimanje predavanja, tehnička pomagala i uređaji...)?

Na osnovu odgovora koje su davale ispitivane osobe formirano je nekoliko kategorija odgovora, predstavljenih u tabeli 7.1, i na osnovunjih je dalje obavljena analiza.

I Po regionima

Kategorije odgovora	BG	VO	IS	ZS	JS	CS	CG	ukupno
Korišćenje kompjutera za predstavljanje lekcija	65	6	2	27	8	24	24	156
Udžbenici na Brajevom pismu	28	0	0	11	3	2	12	56
Snimanje predavanja	24	2	0	15	1	4	11	57
Udžbenici i lektira na CD-u	53	4	1	29	6	8	21	122
Prevođenje predavanja na jezik znakova	19	5	0	13	1	12	9	59
Tehnička pomagala	19	3	0	18	2	5	13	60

Tabela 7.1 Načini prilagođavanja nastave – podela po regionima

II Po tipu hendikepa

Kategorije odgovora	Korisnik/ca kolica, uz asistanciju	Korisnik/ca kolica, samostalno	Otežano kretanje, uz pomagala/asistenciju	Otežano kretanje, samostalno	Nedostatak ekstremiteta	Otežano korišćenje gornjih ekstremiteta	Potpuno oštećenje vida	Delimično oštećenje vida	Potpuno oštećenje sluha	Delimično oštećenje sluha	Hronična oboljenja i fiziološka oštećenja	Teškoće u govoru	Teškoće u učenju (disleksija, disgrafija)	Ostalo	Oštećenje sluha i teškoće u govoru	Oštećenje vida i hronično obolenje	Otežano kretanje i teškoće u govoru	Teškoće u govoru i teškoće u učenju	Otežano kretanje i delimično oštećenje vida	Delimično oštećenje vida i delimično oštećenje sluha	Oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha	Različiti kombinovani hendikepi
Korišćenje kompjutera za predstavljanje lekcija	5	3	6	21	2	1	1	28	13	20	17	2	3	9	14	1	2	2		1	2	2
Udžbenici na Brajevom pismu	2	2	1	8	2		4	15	1	6	6			3	1				1	3		
Snimanje predavanja	5	2	1	6	1	1	1	9	2	4	12		1	9	1					1		
Udžbenici i lektira na CD-u	5	4	4	15	1	2	8	25	6	8	16	2	1	10	7	1		1	1	1	1	3
Prevođenje predavanja na jezik znakova	2	2	1	5	1			5	4	9	11	1		2	14					1	1	
Tehnička pomagala	6	3	2	8	3			6	1	2	12			6	2	1				4		2

Tabela 7.2 Načini prilagođavanja nastave – podela po vrstama hendikepa

III Po tipu srednje škole

Kategorije odgovora	Rednovna škola	Specijalna škola
Korišćenje kompjutera za predstavljanje lekcija	76	81
Udžbenici na Brajevom pismu	32	24
Snimanje predavanja	36	21
Udžbenici i lektira na CD-u	69	53
Prevođenje predavanja na jezik znakova	31	28
Tehnička pomagala	39	21

Tabela 7.3 Načini prilagođavanja nastave – podela po školama

Ilustracije odgovora:

Tehnička pomagala – „Neka uveličala, kako bi bolje videli”, „Nabavka slušalica”, „Kompjuter sa govornim softverom”.

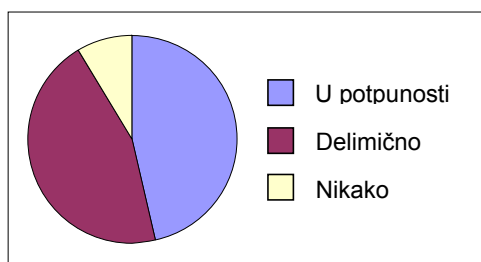
Pružanje podrške učenicima i učenicama da savladaju gradivo – „Dodatna nastava zbog objašnjenja gradiva”, „Predavanje, i pružanje pomoći od strane profesora da bi mogli ući u srž problema”.

Ostali odgovori - „Malo više razumevanja i tolerancije od strane nekih profesora, jer oni misle da ako se hendikep fizički ne vidi, da je sve u redu”, „Razumevanjem osoba sa hendikepom, i eliminacija diskriminacije istih”, „Da budu popustljiviji”, „Više razumevanja i tolerancije”, „Knjige sa većim slovima”, „Da mi neko drugi zapisuje”, „Filmovi/video prezentacije”, „Da provode više vremena sa osobama sa hendikepom”, „Da me stave da sedim u prvoj klupi”, „Smanjiti program”, „Kabineti u prizemlju i pristupačni”, „Da daju znanja kao i u redovnim školama”, „Pružanje pomoći učenicima da savladaju gradivo”.

Učenici i učenice kao najkorisniji vid prilagođavanja nastave osobama sa hendikepom vide uvođenje upotrebe (ili upotreba u većoj meri) kompjutera u nastavi i uvođenje udžbenika i lektira na diskovima (dobrim delom i stoga što uzorak čini veći broj učenika i učenica oštećenog vida i sluha). Uopšteno govoreći, učenici i učenice su najčešće pominjali u odgovorima opcije koje su ponuđene formulacijom pitanja u upitniku.

Prilagođenost načina provere znanja učenicima i učenicama sa hendikepom

Q 25. U kojoj meri smatrate da je način provere znanja prilagođen učenicima sa hendikepom?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
U potpunosti	221	45.7
Delimično	214	44.2
Nisu prilagođeni	41	8.5
Ukupno	476	98.3

Grafikon 7.1 Prilagođenost načina provere znanja

I Po regionu

Samo ispitane osobe iz *Beograda* i *južne Srbije* većinom smatraju da je način provere znanja u potpunosti prilagođen učenicima i učenicama sa hendikepom. Ispitane osobe iz *Vojvodine* i *zapadne Srbije* uglavnom smatraju da je način provere znanja delimično prilagođen. Procene ispitanih osoba iz *centralne Srbije* i *Crne Gore* relativno se ujednačeno raspodeljuju oko opcija *u potpunosti prilagođen* i *delimično prilagođen*, dok su dvoje ispitanih iz *istočne Srbije* ocenili da je način provere znanja potpuno neprilagođen učenicima i učenicama sa hendikepom. Ova razlika je statistički značajna.

II Po tipu hendikepa

Ispitane osobe sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (jedinствена kategorija) većinom ocenjuju da način provere znanja nije prilagođen učenicima i učenicama sa hendikepom. Ispitane osobe sa *hroničnim oboljenjem* i iz kategorija *ostalo*, osobe sa *oštećenjem sluha i teškoćama u govoru* (jedinствена kategorija), kao i osobe sa *različitim kombinovanim hendikepima* uglavnom smatraju da je način provere znanja samo delimično prilagođen učenicima i učenicama sa hendikepom. Odgovori ispitanih osoba koje *koriste kolica uz asistenciju*, ispitanih sa *delimičnim oštećenjem vida*, sa *teškoćama u govoru*, sa *teškoćama u učenju*, kao i ispitanih sa *oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha* (jedinствена kategorija), u približno istoj meri se opredeljuju za opcije *delimično prilagođen* i *u potpunosti prilagođen*. Ispitane osobe iz ostalih poduzoraka većinom smatraju da je način provere znanja potpuno prilagođen učenicima i učenicama sa hendikepom. Ova razlika u trendu procenjivanja prilagođenosti načina provere znanja po tipovima hendikepa statistički je značajna.

III Po tipu srednje škole

58,5% učenika i učenica specijalne škole misli da je način provere znanja u potpunosti prilagođen, dok 38,8% učenika i učenica misli da je samo delimično prilagođen. U okviru poduzorka učenika i učenica redovnih srednjih škola, odgovori se drugačije raspoređeni: 49,5% učenika i učenica smatra da je način provere znanja delimično prilagođen, dok 37,8% misli da je prilagođen u potpunosti. Ova razlika u procenama učenika redovnih i specijalnih srednjih škola je statistički značajna.

Q 26. Molimo Vas da opišete na koji način profesori koji prilagođavaju svoj pristup učenicima sa hendikepom to čine:

a) pri izlaganju nastavnog gradiva

I Po regionima

Kategorije odgovora	BG	VO	IS	ZS	JS	CS	CG	ukupno
Prilagođavanje komunikacije	56	12	0	7	18	16	5	114
Prilagođavanje metoda/tehnika	51	1	0	4	1	3	13	73
Izmene gradiva	13	1	0	4	1	3	0	22

Tabela 7.1 Načini prilagođavanja profesora pri izlaganju gradiva – podela po regionima

II Po tipu hendikepa

Kategorije odgovora	Korisnik/ca kolica, uz asistanciju	Korisnik/ca kolica, samostalno	Otežano kretanje, uz pomagala/asistenciju	Otežano kretanje, samostalno	Nedostatak ekstremiteta	Otežano korišćenje gornjih ekstremiteta	Potpuno oštećenje vida	Delimično oštećenje vida	Potpuno oštećenje sluha	Delimično oštećenje sluha	Hronična oboljenja i fiziološka oštećenja	Teškoće u govoru	Teškoće u učenju (disleksija, disgrafija)	Ostalo	Oštećenje sluha i teškoće u govoru	Oštećenje vida i hronično oboljenje	Otežano kretanje i teškoće u govoru	Teškoće u govoru i teškoće u učenju	Otežano kretanje i delimično oštećenje vida	Delimično oštećenje vida i delimično oštećenje sluha	Oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha	Različiti kombinovani hendikepi
Prilagođavanje komunikacije		1	1	9			3	18	11	19	20	2	2	5	12	2	1	1		5	2	
Prilagođavanje metoda/tehnika	2	1	1	3		1	6	27	3	15	3				6				1	2		2
Izmene gradiva				1			2	6	1		1		2	1	6				1			1

Tabela 7.2 Načini prilagođavanja profesora pri izlaganju gradiva – podela po vrstama hendikepa

III Po tipu srednje škole

Kategorije odgovora	Redovna škola	Specijalna škola	Ukupno
Prilagođavanje komunikacije	45	69	114
Prilagođavanje metoda/tehnika	20	53	73
Izmene gradiva	8	14	22

Tabela 7.3 Načini prilagođavanja profesora pri izlaganju gradiva – podela po tipu škole

Ilustracije odgovora:

Prilagođavanje komunikacije – „Ima nas malo, pa mogu da nam posvete više pažnje”, „Koriste govor znakova”, „Profesor fizičkog kad objašnjava vežbu, objašnjava tako što priđe učeniku i pokaže mu” (škola za decu oštećenog vida), „Iz matematike kada se radi geometrija, profesor koristi folije na kojima može da se opipa oblik figure”, „Trude se da rečima dočaraju što više, i u zavisnosti od tehničkih mogućnosti, da što bolje objasne”, „Dodirom”, „Pomaže rukama”, „Gestom, ilustracija, TV”, „Slikom, gestom, imitacijom” (prilagođenost komunikacije osobama oštećenog sluha), „Ponove nekoliko puta”, „Ponove ukoliko nisam bila na času”, „Sve mi napišu”, „Pišu, ko ne može sam”.

Prilagođavanje metoda/tehnika – „Diktiraju, i ako nešto ne razumemo, izbace iz programa”, „Diktiraju, ne pišu na tablu, diktiraju sporo”, „Samo jedan profesor koristi reproduktor”, „Naglašava šta je za „videće”, a šta je za Brajevce”, „Prilagođavala se raznim čestim mogućnostima”, „Prilagođavaju se učenicima u zavisnosti od hendikepa”, „Zavisi od vrste hendikepa”, „Naknadno mi objašnjavaju ukoliko mi nešto nije jasno”, „Opisuju neke detalje gradiva na način specifičan za slepe”, „Objašnjavanjem izgleda nekih predmeta”, „Opisuju neke detalje gradiva na način specifičan za slepe”, „Približavaju slepim i slabovidim”, „Ili usmeno izlažu, ili pišu flomasterom na papiru”, „Pišu na tabli i pričaju dok pišu”(učenicima oštećenog sluha odgovara što pišu dok pričaju, dok učenicima oštećenog vida odgovara što pričaju dok pišu).

Ostali odgovori - „Trude se da budu u mom vidnom polju”, „Pokažu na nekom primeru”, „Pomažu nam da ih bolje razumemo”, „Pomažu pri snalaženju”, „Izbegavaju teme u vezi sa hend. koji učenik ima”, „Manje ih uključuju u rad na času”, „Sedim u prvoj klupi da čujem predavanja”, „Kućne posete”, „Dodatna objašnjenja na dopunskoj nastavi”, „Izvedu najvažnije činjenice za one koji ne mogu da pohvataju sve”, „Smanje gradivo, najvažnije predaju, ne radimo zadatke, samo teoriju”, „Oni napišu u svesku, pa mi to učimo”, „Profesori dođu ponekad kod mene kući da mi pomognu pri učenju”, „Manje ih uključuju u rad na času, i profesori su nedovoljno upućeni u naše probleme”, „Ako nije jasno, ostave učenika na dopunskoj nastavi i sve lepo objasne”.

Ilustracija stava koju neki mladi sa hendikepom imaju prema svom hendikepu – „Pa ne mogu stalno da budu „fini” prema nama, ima i drugih normalnih deca”, „Meni ne prilagođavaju, jer i ne pričam o svom hendikepu”.

Učenicima i učenicama je najznačajnije da se komunikacija prilikom izvođenja nastave prilagodi hendikepu (korišćenje jezika znakova, korišćenje dodira, i sl.), što pogotovo ističu učenici u specijalnim školama. Iz celokupnih anketa tih učenika i učenica stiče se utisak da oni to smatraju razlogom da pohađaju isključivo specijalnu školu, odnosno, da nije u dovoljnoj meri prisutna svest da ovaj način prilagođavanja nastave treba da bude sastavni deo redovne (inkluzivne) škole.

b) Prilagođavanje pristupa profesora prilikom provere znanja**I Po regionima**

Kategorije odgovora	BG	VO	IS	ZS	JS	CS	CG	Ukupno
Modifikacija kriterijuma (snižavanje)	31	6	0	11	3	14	2	67
Prilagođavanje metoda i tehnika	46	13	0	15	5	7	11	97
Komunikacija prilagođena hendikepu	17	1	0	2	14	6	2	42

Tabela 7.4 Prilagođavanje profesora/ki prilikom provere znanja – podela po regionima

II Po tipu hendikepa

Kategorije odgovora	Kategorije odgovora																					
	Korisnik/ca kolica, uz asistanciju	Korisnik/ca kolica, samostalno	Otežano kretanje, uz pomagala/asistenciju	Otežano kretanje, samostalno	Nedostatak ekstremiteta	Otežano korišćenje gornjih ekstremiteta	Potpuno oštećenje vida	Delimično oštećenje vida	Potpuno oštećenje sluha	Delimično oštećenje sluha	Hronična oboljenja i fiziološka oštećenja	Teškoće u govoru	Teškoće u učenju (disleksija, disgrafija)	Ostalo	Oštećenje sluha i teškoće u govoru	Oštećenje vida i hronično oboljenje	Otežano kretanje i teškoće u govoru	Teškoće u govoru i teškoće u učenju	Otežano kretanje i delimično oštećenje vida	Delimično oštećenje vida i delimično oštećenje sluha	Oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha	Različiti kombinovani hendikepi
Modifikacija kriterijuma (snižavanje)	1	2		4		1	4	13	1	2	16	2	1	7	7	1				2		1
Prilagođavanje metoda i tehnika	4	3	7	12	1	2	6	31	4	7	6	4		6	2		1	1	1	1	1	
Komunikacija prilagođena hendikepu				3	1		1	3	9	17	3	1			2						1	

Tabela 7.5 Prilagođavanje profesora i profesorki prilikom provere znanja - podela po vrstama hendikepa

III Po tipu srednje škole

Kategorije odgovora	Redovna škola	Specijalna škola
Modifikacija kriterijuma (snižavanje)	45	22
Prilagođavanje metoda i tehnika	55	42
Komunikacija prilagođena hendikepu	9	33

Tabela 7.6 Prilagođavanje profesora i profesorki prilikom provere znanja – podela po tipu škole

Ilustracije odgovora:

Modifikacija kriterijuma – „Blaži su u ispitivanju učenika sa hendikepom“, „Traže od njih manje“, „Smanjuju kriterijum, što smatraju da je OK“, „Pita malo kraće nego što pita videće“, „Lakša pitanja“, „Nisu strogi pri ispitivanju učenika sa hendikepom, popuštaju im. A to nije dobro“, „Smatram da treba da budu blaži, ali i da ih podstiču da rade isto kao i ostali, da bi im pokazali da se ne razlikuju“, „Kod nekih prolazim, i daju mi veću ocenu“, „Dogovor sa profesorom za koji čas da naučiš da te pita“, „Pitaju samo ono što su diktirali“, „Pitaju samo bitne stvari, bez nekih detalja“, „Izbace suvišne informacije“, „Pitaju kratko i postavljaju jasna pitanja“, „Jedno gradivo me pitaju više časova“, „Ispituju me iz više puta“.

Prilagođavanje metoda i tehnika – „Koriste reproduktor“, „Profesori procene koji učenik može više, njega više pita, a onaj koji je slabiji, više mu pokazuje“, „Videći se ispituju drugačije, mi opipavamo. Obavezno naglase“, „Odlože mi odgovaranje“ (učenik koji ima astmu), „Ako recimo nešto radimo sa lenjirom, uzimaju u obzir moju nepreciznost“, „Profesori pitaju učenika kako želi da bude proveren“, „Prilagođavaju se svačijim uslovima“, „Oni koji ne mogu da pišu na Brajevoj, pitaju nas usmeno, ili nekome kome je lakše pismeno, daju im pismeno“, „Kada sam bio bolestan oslobodili me od kontrolnog“.

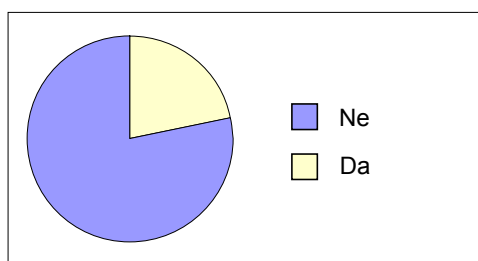
Komunikacija prilagođena hendikepu – „Pisanje zadataka na mašini“, „Opismenjeni su na Brajevom pismu“, „Govore glasnije za osobe sa oštećenim sluhom“, „Odgovaram gestom“.

Po iskazima učenika i učenica, profesori i profesorke koji prilagođavaju svoj način provere znanja učenicima sa hendikepom, najčešće to čine tako što dozvole učenicima da odgovaraju na način koji im je prihvatljiviji (učenicima/učenicama kojima usmeno izlaganje predstavlja teškoću dozvoljavaju da odgovaraju pismenim putem, i obratno). Za ovaj vid prilagođavanja su osetljive profesorke i profesori i u redovnim i u specijalnim školama. Učenicima i učenicama sa hendikepom naročito je značajana komunikacija prilagođena hendikepu (putem Brajevog pisma, jezika znakova...), ovaj vid prilagođavanja za sada je prisutan gotovo isključivo u specijalnim školama. Trebalo bi obratiti pažnju na podatak da značajan deo uzorka, uglavnom učenice i učenici redovnih škola, vidi prilagođavanje uslova u školi učenicima i učenicama sa hendikepom kao snižavanje kriterijuma, što ne samo da govori o postojanju neravnopravnosti, već i potkrepljuje predrasude i samih osoba sa hendikepom i njihove sredine, a što dugoročno otežava uključivanje ove populacije u šire socijalne strukture – manje se vrednuje njihovo znanje, dobijaju lošije poslove itd. Prisutnost ovakvog načina razmišljanja potvrđuju i odgovori učenika i učenica na pitanje o diskriminaciji/povlašćenosti od strane nastavnog osoblja. Verovatno ovaj podatak govori o stepenu prisutnosti internalizovane opresije (preuzimanje slike o sebi koju im nameće dominantna grupa).

IV PRIHVAĆENOST UČENIKA SA HENDIKEPOM OD STRANE ŠKOLSKOG OSOBLJA I OSTALIH UČENIKA

Diskriminacija od strane profesora, profesorki i školskog osoblja

Q 27. Da li smatrate da ste u nekim situacijama, od strane profesora i školskog osoblja, bili tretirani drugačije u odnosu na to kako tretiraju učenike bez hendikepa (bili diskriminirani)?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Da	105	21.7
Ne	371	76.7
Ukupno	476	98.3

Grafikon 8.1 Diskriminacija od strane školskog osoblja

I Po regionima

Ispitane osobe iz svih regiona, osim *istočne Srbije*, većinom smatraju da nisu bili diskriminirani od strane profesora i profesorki i nastavnog osoblja, dok ispitanici iz istočne Srbije smatraju da jesu. Pošto se ova razlika u trendu procenijavanja zasniva na oceni dvoje ispitanika iz istočne Srbije, treba je uzeti sa rezervom.

II Po tipu hendikepa

Većina ispitanih osoba, osim onih sa *teškoćama u govoru*, smatra da nisu bili diskriminirani od strane profesorki i profesora i školskog osoblja. Kada su u pitanju osobe sa *teškoćama u govoru*, 53,3% smatra da jeste bilo diskriminirano, dok 46,7% ispitanih smatra da nije bilo. Ova razlika u trendu procene diskriminacije po tipu hendikepa statistički je značajna.

III Po tipu srednje škole

Učenici i učenice, i redovnih (81,5%) i specijalnih škola (72,3%), većinom smatraju da nisu bili diskriminirani od strane profesora i školskog osoblja. Ipak, ne treba zanemariti činjenicu da se petina mladih sa hendikepom u redovnim i više od četvrtine u specijalnim školama osetilo diskriminirano od strane nastavnog i ostalog školskog osoblja.

Q 28. Ukoliko želite, molimo vas da ukratko opišete događaj

Drugačiji tretman prilikom provere znanja – „Ne pitaju me prvu kada treba da se odgovara, pitaju da li trebaju nešto da mi pročitaju na kontrolnom“, „Snižen je kriterijum za nas, pa se osećamo drugačiji, a nismo!“, „Slaba ocena iz matematike na drugom klasifikacionom periodu ocenjivanja uprkos činjenici da je profesor upoznat sa mogućnostima izrade zadataka iz navedenog predmeta“,

„Pošto sam zbog zdravstvenih problema dugo izostala, prilikom povratka profesori su me pitali koliko koliko da izvuku pozitivnu ocenu, a znaju da mogu više. Inače, dok nisam imala zdravstvenih problema, bila sam bolji đak“, „Kad odgovaram za ocenu profesor se ne obazire na moje stanje“, „Meni je profesorka rekla: *Nema veze što si ti bolestan, nemoj da misliš da ću ti progledati koz prste na ispitu*“.

Ismevanje – „Ponekad se svi zajedno ismeju na moj račun, što zna da bude prilično neprijatno“, „Noćni vaspitač koji je bio naš učenik, prozivao me i vređao“, „Ogovaraju nas čistačice i kuvari“, „Jedna profesorka mi je rekla da je lepo biti gluv“, „Profesor mi je rekao da imam nogu kao Vuk Karadžić, da imam drvenu nogu, a dok sam bila u osnovnoj školi, svi su me gurali, pa padnem niz stepenice, svi su mi se smejali jer sam bila u redovnoj školi“.

Nerazumevanje različitosti – „Došao sam kasnije, nisam znao Brajevo, engleski i matematika zahtevaju poznavanje oznaka koje se koriste, a ja za kratko vreme nisam mogao to da savladam“, „Nikad nisam imala razumevanje profesora fizičkog vaspitanja, po njegovom mišljenju kolabiram namerno! Smatrali su me lenjom, bezobraznom, ako bih pokušala da dokažem da želim da radim vežbe, a ne mogu! I na prijamenom sam *pala*, jer mi nije bilo dozvoljeno da ga polažem kod kuće. Imala sam bronhijalnu upalu pluća, i astma se pogoršala, ali to komisiju nije zanimalo“, „Od strane šefa klavirskog odseka u muzičkoj školi – rekla je da ne zna kako da radi sa mnom, samo da bi izbegla da me primi u školu“, „Neki od profesora misle da se vadimo, ponekad i da se pravimo“, „Na fizičkom (šta se foliraš)“, „Nerazumevanje od strane profesora zbog čestih izostanaka iz škole. Npr. ako sam bila odsutna 2-3 nedelje, ne shvataju razlog zbog kog nisam spremna“, „Pošto mnogo izostajem iz škole zbog lečenja, mnogi profesori misle da ja bežim sa njihovih časova, i zbog toga dobijam ocene koje ne zaslužujem“, „Hajde požuri, šta praviš gužvu“, „Na primer, profesor mi je koliko puta rekao *Ne mucaj!*, što je mene jako pogodilo, ali sam sa suzdržavao“,

Uskraćivanje prava – „Ukinuli su nam neke predmete koji su teorijski, ukinuli su nam praksu“, „Neki su mi govorili da ja sa svojim hendikepom nisam za ovu sredinu i da neću moći to da postignem“, „Kad idemo na izlet niko nam ne objašnjava (učenik sa oštećenjem sluha)“, „Podcenjivanjem da nismo došli u specijalnu ustanovu, ne bi se ni uspele obrazovati, školovati. Ne bi bili prihvaćeni u masovnim školama samo zbog našeg fizičkog nedostatka“.

Izdvajanje – „Sedim u prvoj klupi na svim časovima na inicijativu majke i profesora“.

Sažaljevanje – „Možda pogledi sažaljenja neprimetno, sa strane, ali ne smeta, navikao sam se“.

Učenici koji se shvatili drugačiji tretman u pozitivnom kontekstu navode – „Olakšavaju ispitivanje“, „Skraćuju pitanja, olakšavaju“, „Pri proveru znanja i ocenjivanja su blaži prema hendikepiranim osobama“, „Profesori su bili dobri prema meni kada sam se onesvestila u školi. Kada trebam da odgovaram ostave me za naredni čas, ili mi oni pomognu“, „Zbog sporog pismenog izražavanja ne može da iskaže znanje, i biva ocenjen samo za pokazano znanje“, „Odgovaram pismeno“, „Manje traže da znamo“.

Q 29. Da li smatrate da ste u nekim situacijama bili povlašćeni od strane profesora i školskog osoblja po osnovu hendikepa? Ukoliko jeste, molimo vas da ukratko opišete događaj.

Navedeni su svi odgovori koje su ispitane osobe dale. Oni koji se ponavljaju u identičnoj formi pobrojani su, dok su ostali navedeni u izvornom obliku.

Učenici i učenice koji su odgovorili samo sa **Da** (27), **Ponekad** (2), **Malo** (2).

Snižavanje kriterijuma (11) – „Popuštaju nam“, „Ne moram da se trudim na fizičkom“, „Možda mi malo povlađuju“, „Zbog izostanaka koje sam nakupio tokom školske godine, bio sam neocenjen.“

Osoblje mi je izašlo u susret time što su me propitali lakšim lekcijama i pitanjima za razliku od mojih kolega, koji su dobili druga pitanja na testu“, „Kada nisam spreman da odgovaram ili nisam naučio“, „Smanjeno je gradivo, manje nas pitaju“, „Manje pitaju nas nego druge učenike“, „Nekad odlože ispitivanje“, „Smanjen kriterijum“, „Trebala sam da polažem razredni ispit zbog dugog odsustvovanja, ali nisam“, „U srednjoj ne, a u osnovnoj da. U osnovnoj su pisali krupna slova, davali su mi manje da učim nego drugima, misleći da ne mogu zbog vida“.

Povlašćenost po kriterijumu ocenjivanja (13) – „Bila sam povlašćena od profesora fizičkog, što se tiče ocene“, „Dali su mi prelaznu ocenu bez odgovaranja, iako nisam bio u školi“, „Ponekad su neki profesori blaži u ispitivanju“, „Mislim da mi popuštaju, ne daju odmah jedan“, „Mislim da su u ovoj školi profesori preblagi“, „U ocenjivanju“, „Profesori kad nijesam spremna da odgovaram neće mi dati slabu ocenu, dok drugim učenicima hoće“, „Zbog većeg odsustva sa nastave, profesori me nisu mnogo ispitivali, tj. nisu od mene tražili da znam celo pređeno gradivo, već samo pojedine važnije oblasti“, „Na kraju godine su mi pomogli oko uspeha“, „Iz fizike sam dobila 4, a profesor mi je zaključio 5“, „Da nisam morao da dolazim na časove zbog svog hendikepa, a imao sam pozitivnu ocenu za kraj“, „Odgovaram kada sam ja spremna“, „Bio sam povlašćen pri proveru znanja“.

Razno (7) – „Popuštaju mi pri kažnjavanju na času“, „Ne radim pismeni zadatak“ (učenik/učenica sa teškoćama u kretanju i govoru), „Ne moram da pohađam sve časove i da dolazim redovno na nastavu“ (učenik/učenica koji koriste kolica), „Profesori nikad ne izbacuju sa časa hendikepirane učenike, i ređe ih opominju kada su nemirni na času“, „Da, i to nam se obija o glavu!“, „Mogu da izađem sa časa uvek“, „U drugoj godini, profesorica iz osnova ekonomije je sve ostale pitala usmeno ispred table. Meni je davala da radim pismene vežbe kada bi ja bila spremna, i od koje bi oblasti htela“.

Oslobođenost od fizičkog vaspitanja (3) – „Pa ne povlašćena, oslobođena sam fizičkog, i kada mi nije dobro profesori imaju razumevanja“, „Da, ne radim fizičko“, „Od prve godine srednje škole, oslobođena sam fizičkog“.

Ističe poštovanje specifičnosti proizašlih iz hendikepa (17) – „Nisam mogla da prisustvujem nastavi neko vreme, ispustila sam dosta gradiva ali se sve dobro završilo jer su mi profesori izašli u susret“, „Profesor nam može na kraće vreme odložiti kontrolni i odgovaranje“, „Uzimanje u obzir specifičnosti“, „Odloženo odgovaranje“, „Mogu da izađem sa časa, mogu da me pitaju drugi put“, „Umesto odgovaranja, napišem rad kod kuće“, „Ja odgovaram sve pismeno, dok ostali učenici odgovaraju usmeno“, „Ja pišem sporije zbog toga me profesori puštaju i da nekad kontrolni radim i po jedan čas više“, „Kada mi padne šećer, puste me da izađem“, „Opravdani su mi izostanci“, „Zbog mog odsustva iz škole zbog operacije i lečenja na ONK, izašli su mi u susret time što su mi pomogli pri učenju i dali su mi vremena da naučim gradivo tako da sam odgovarao kada sam hteo (tj. naučio) i time *probijao* vremenska ograničenja što nikome nije smetalo“, „Profesorka informatike mi je dala da prezentaciju u power pointu uradim kod kuće na svojim računaru“ (učenik/učenica sa delimičnim oštećenjem vida), „Da izostajem više iz škole“ (učenik/učenica sa dijabetesom), „Nastavnici su imali razumevanja ako sam duže bila odsutna sa nastave“, „Kad sam se vratio sa operacije, niko me nije pitao“, „Kad sam imala gušenja, nisam odgovarala“ (učenica sa astmom), „Ako mi je teško da započnem odgovaranje, profesor koji me razume odloži odgovaranje“ (učenik/učenica sa teškoćama u govoru), „Imali su više razumevanja ako nisam prisustvovala času (opravdano)“.

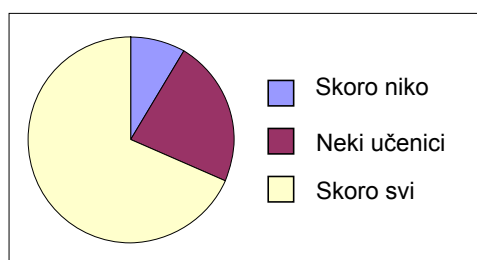
Ostali (13) – „Da, kad me vređaju, oni me brane“, „Kod nekih profesora da, jer ne mora da znači ako smo telefonisti da smo glupi, zato što neki profesori tako misle“, „Imali su s te strane razumevanja“, „Kad manje naučim, pa kad vidim profesora, pravim se da ništa ne radim kao od ispočetka naučim“, „Da, ne žele da pokažu sažaljenje“, „Razumevanjem mog hendikepa (nastanka)“, „Sekretar me nije zvao da iznosim cigle, dok drugi učenici jesu“ (učenik sa otežanim kretanjem, samostalno), „Trude se da razumem“, „Profesor građanskog vaspitanja me u svemu razume i podržava“, „Sve je besplatno, more, izleti, sportski život, matura“ (11-oro učenika specijalne škole za decu oštećenog sluha), „Škola ispunjava naše želje“, „Da, odnose se prema meni sa više pažnje“, „Uvek mi oslobode mesto u školskom autobusu, vode računa uopšte o mojim potrebama dok sam u školi. Tretiraju me sa poštovanjem“.

Kao i u istraživanju koje se bavilo položajem studenata i studentkinja sa hendikepom⁶, pokazalo se da mladi sa hendikepom iz srednjih škola poistovećuju povlašćenost sa prilagođavanjem specifičnostima proisteklim iz hendikepa. To pokazuje da ne postoji u dovoljnoj meri razvijena svest o prilagođenosti socijalne sredine hendikepu kao njihovom pravu, a ne proizvodu dobre volje ili «humanosti» pripadnika i pripadnica dominantne grupe.

Spremnost ostalih učenika na psihosocijalnu interakciju sa učenicima i učenicama sa hendikepom

Q 30. U kojoj meri su vaši školski drugovi spremni:

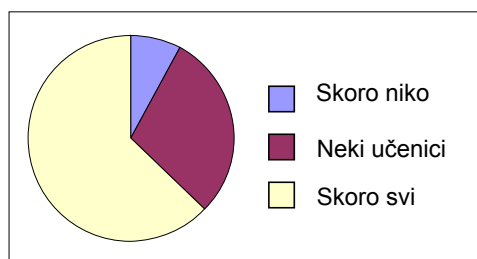
Da vam pomognu pri kretanju kroz školu

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Skoro niko	33	6.8
Neki učenici	89	18.4
Skoro svi	262	54.1
Ukupno	384	79.3

Grafikon 9.1 Pomoć pri kretanju kroz školu

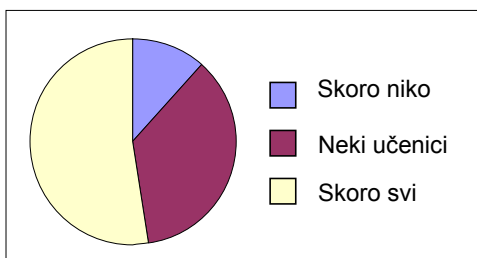
Da vam pomognu na času (zapišu umesto vas, i sl.)

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Skoro niko	33	6.8
Neki učenici	117	24.2
Skoro svi	254	52.5
Ukupno	404	83.5

Grafikon 9.2 Pomoć na času

Da vam pomognu u učenju

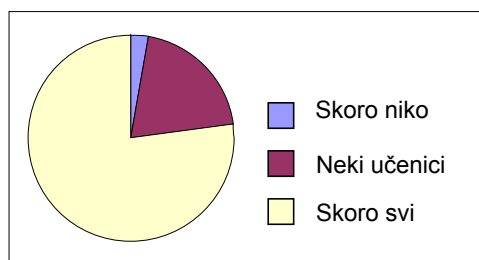

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Skoro niko	49	10.1
Neki učenici	152	31.4
Skoro svi	222	45.9
Ukupno	423	87.4

Grafikon 9.3 Pomoć u učenju

⁶ Udruženje studenata sa hendikepom, april-jun 2004. godine

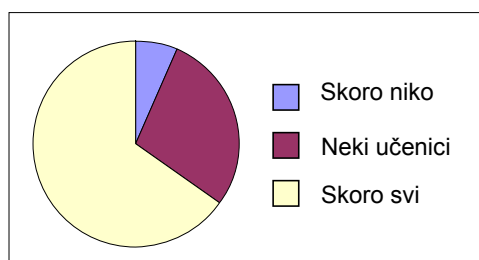
Da se druže sa vama u školi

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Skoro niko	12	2.5
Neki učenici	91	18.8
Skoro svi	345	71.3
Ukupno	448	92.6

Grafikon 9.4 Druženje u školi

Da se druže sa vama van škole

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Skoro niko	30	6.2
Neki učenici	126	26.0
Skoro svi	294	60.7
Ukupno	450	93.0

Grafikon 9.5 Druženje van škole

I Po regionima

Ispitane osobe iz *istočne Srbije* smatraju da su samo neki učenici i učenice spremni da im pomognu pri **kretanju kroz školu**, dok ispitane osobe iz ostalih 6 regiona većinom smatraju da su skoro svi učenici i učenice spremni da im u tome pomognu.

Ponavlja se isti trend kao i pri proceni prethodnog aspekta: ispitane osobe iz *istočne Srbije* smatraju da skoro niko nije **spreman da im pomogne na času**, dok većina ispitanih iz ostalih regiona smatra da su na to spremni skoro svi učenici i učenice.

Ispitane osobe iz *istočne Srbije* smatraju da su samo neke učenice i učenici **spremni da im pomognu u učenju**. Procene ispitanih osoba iz *Crne Gore* dele se oko opcija *neki učenici i učenice* i *skoro svi*, dok ispitane osobe iz ostalih regiona većinom smatraju da su skoro svi učenice i učenici spremni da im pomognu u učenju. Ova razlika u procenama nije statistički značajna.

Ispitane osobe iz *istočne Srbije* smatraju da su samo neke učenice i učenici spremni da se **druže sa njima u školi**, dok ispitane osobe iz ostalih regiona većinom smatraju da su skoro svi učenici spremni na to.

Isti je trend procene i ovog aspekta: ispitane osobe iz *istočne Srbije* smatraju da su samo neki učenici spremni da se **druže sa njima van škole**, dok ispitane osobe iz ostalih regiona većinom smatraju da su na to spremni skoro svi učenici.

II Po tipu hendikepa

Ispitane osobe sa *delimičnim oštećenjem vida* i *delimičnim oštećenjem sluha* (jedinствена kategorija) i osobe sa *oštećenjem vida* i *potpunim oštećenjem sluha* većinom smatraju da su samo neki učenici i učenice spremni da im pomognu pri **kretanju kroz zgradu škole**. Ispitane osobe iz ostalih podgrupa

uglavnom smatraju da su skoro svi učenici spremni da im pomognu. Ova razlika nije statistički značajna.

Odgovori ispitanih osoba koje imaju *teškoće u govoru i teškoće u učenju* (jedinствена категорија) raspodeljuju se oko opcija *neki učenici/učenice* i *skoro svi učenici/učenice*. Odgovori ispitanih osoba sa *otežanim kretanjem i teškoćama u govoru* (jedinствена категорија) ujednačeno se raspodeljuju na sve tri ponuđene opcije. Ispitane osobe iz ostalih poduzoraka uglavnom smatraju da su skoro svi učenici **spremni da im pomognu na času**. Ova razlika u procenama nije statistički značajna.

Ispitane osobe sa *teškoćama u učenju* većinom smatraju da skoro niko nije spreman da im **pomogne u učenju**. Odgovori ispitanih osoba iz dva poduzorka polarizuju se oko opozitnih polova skale – *skoro niko nije spreman* i *skoro svi su spremni*: ispitane osobe sa *otežanim kretanjem i teškoćama u govoru*, i sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha*. Odgovori ispitanih osoba iz narednih poduzoraka raspodeljuju se oko opcija *neki učenici/učenice* i *skoro svi*: ispitane osobe sa *otežanim kretanjem uz asistenciju*, ispitane osobe sa *potpunim oštećenjem vida*, sa *delimičnim oštećenjem vida*, sa *oštećenjem sluha i teškoćama u govoru* (jedinствена категорија), sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (jedinствена категорија), i ispitane osobe sa *delimičnim oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha* (jedinствена категорија). Većina ispitanih iz sledećih poduzoraka smatra da su samo neki učenici spremni da im pomognu u učenju: osobe koje *samostalno koriste kolica*, ispitane osobe iz kategorije *ostalo*, i osobe sa *teškoćama u govoru i teškoćama u učenju* (jedinствена категорија). Većina ispitanih osoba iz ostalih poduzoraka smatra da su skoro svi učenici i učenice spremni da im pomognu u učenju. Ova razlika u trendu procene nije statistički značajna.

Odgovori ispitanih osoba sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha* (jedinствена категорија) raspodeljuju se oko opcija *neki učenici/učenice* i *skoro svi učenici/učenice*, dok se odgovori ispitanih sa *teškoćama u govoru i teškoćama u učenju* (jedinствена категорија) relativno ujednačeno raspodeljuju oko sve tri ponuđene opcije. Ispitane osobe iz ostalih poduzoraka uglavnom smatraju da su skoro svi učenici spremni da se **druže sa njima u školi**. Ova razlika u procenama nije statistički značajna.

Ispitane osobe sa *potpunim oštećenjem vida* i oni sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (jedinствена категорија) većinom smatraju da su samo neke učenice i učenici spremni da se druže sa njima van škole. Odgovori ispitanih osoba sa *teškoćama u učenju* dele se oko opcija *neke učenice/učenici* i *skoro sve učenice/učenici*. Odgovori ispitanih sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha* (jedinствена категорија) raspodeljuju se oko krajnjih polova skale – *skoro niko* i *skoro sve učenice/učenici*. Odgovori ispitanih osoba sa *teškoćama u govoru i teškoćama u učenju* (jedinствена категорија) čak se raspodeljuju oko sve tri ponuđene opcije. Ostale ispitane osobe većinom smatraju da su skoro svi učenici i učenice spremni da se **druže sa njima van škole**. Ni ova razlika u trendu procene nije statistički značajna. Ipak, stiče se utisak da su ispitane osobe sa *oštećenjem vida* (kroz razne poduzorke) u najvećoj meri skeptični prema spremnosti vršnjaka da ih prihvate u vanškolskom kontekstu, ili su u većoj meri iskusili njihovo odbacivanje u odnosu na učenike i učenice sa drugim vrstama hendikepa.

III Po tipu srednje škole

Većina učenica i učenika, i redovnih i specijalnih srednjih škola, smatra da su skoro sve učenice i učenici spremni da im pomognu pri **kretanju kroz zgradu škole**.

I kada je u pitanju **pomoć na času**, većina učenika i učenica i redovnih i specijalnih srednjih škola smatra da je mogu dobiti od skoro svih učenika i učenica.

I u ovom slučaju, većina učenica i učenika i redovnih i specijalnih srednjih škola smatra da su skoro sve učenice i učenici spremni da im **pomognu u učenju**.

Nastavlja se isti trend procene – učenici i učenice i redovnih i specijalnih srednjih škola smatraju da su skoro svi učenici i učenice spremni na **druženje sa njima u okviru škole**.

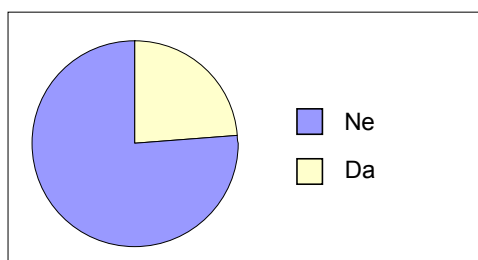
I kada je u pitanju **druženje van škole**, većina učenica i učenika iz oba tipa srednjih škola smatra da su skoro svi ostale učenice i učenici spremni da ih prihvate.

Mogli bismo zaključiti da, kada posmatramo procenu ispitanih osoba o prihvatanju od strane vršnjaka u odnosu na regione, jedino ispitanici iz istočne Srbije smatraju da su samo neke učenice i učenici na to spremni, ili skoro niko nije spreman. Kako je ovaj poduzorak veoma mali, ove razlike treba shvatiti kao moguće trendove, koji zahtevaju dalju proveru na većem uzorku.

Kada posmatramo odgovore kroz tipove hendikepa, postoji razlika u procenama svih aspekata pomoći i prihvatanja, ali nijedna nije statistički značajna.

I, na kraju, posmatrajući ove procene po tipu srednje škole koju ispitanice osobe pohađaju, vidimo da učenice i učenici i redovnih i specijalnih škola na isti način procenjuju spremnost vršnjaka da ih prihvate – misle da u svakom ponuđenom aspektu mogu računati na pomoć i prihvatanje skoro svih učenika i učenica.

Q 31. Da li smatrate da su se u nekim situacijama učenici prema vama ponašali drugačije nego što se ponašaju prema ostalim učenicima bez hendikepa (diskriminirali vas)?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Da	111	22.9
Ne	351	72.5
Ukupno	462	95.5

Grafikon 9.6 Diskriminacija od strane učenika

I Po regionima

Ispitane osobe iz *istočne Srbije* smatraju da su bile izložene diskriminaciji od strane učenika i učenica, dok ispitanice osobe iz ostalih regiona većinom smatraju da nisu bili.

II Po tipu hendikepa

Ispitane osobe sa potpunim *oštećenjem vida* u relativno jednakoj meri procenjuju da jesu i da nisu bili diskriminirani od strane učenika i učenica. Ispitanici iz svih ostalih poduzoraka većinom smatraju da nisu bili diskriminirani. Ova razlika u proceni statistički je značajna.

III Po tipu srednje škole

Ispitane osobe i iz redovnih i iz specijalnih srednjih škola uglavnom smatraju da nisu bile diskriminirane od strane ostalih učenika i učenica.

Q 32. Ukoliko želite, molimo vas da ukratko opišete događaj.

Vređanje, ismevanje (23) – „Često nas vređaju“ (rečenice u kojima samo to stoji), „Komentarisali su, vidi kako idu, slepci“, „Vređanje – gde si slepče, itd.“, „Mi nismo dobri što smo slabovidni, vređaju nas“, „Kad izađemo u hodnik, gledaju nas čudno, dobacuju“, „Ponižavaju, zezaju...“, „Zafrkavali su me

rečima *šećeraš*, *narkoman*, *bolesnik*, *fiksaš* i sl. koje su vezane za moj dijabetes, i terapiju insulinom“, „Rugaju mi se, zadirkuju“, „Ako bi zamučao, neki bi mi se smijali“, „Najčešće se događalo u fazonu *Ne mučaj!*, ili *Ne guši se*, smejali su se cinično, ili bi ponavljali mucajući za mnom“, „Deca koja čuju su me vređela“, „U osnovnoj školi su me maltretirali, zadirkivali, i sl.“.

Pretnje, tuče, maltretiranje (6) – „Skoro svakog dana u školi, koji god korak da napravim, učenici iz mog odeljenja su protiv mene, prete mi i maltretiraju me“, „Neki put me udare po glavi“, „Znajući da moj slušni aparat nije vodootporan, polili su me flašom vode u učionici. Indirektno su me vređali“, „Često nas napadaju deca koja čuju iz susedne škole“.

Izbegavanje (6) – „Izbegavaju nas“, „Izbegavaju nas, zato što misle da se puno razlikujemo od njih“, „Izbegavaju nas, smatraju nas nenormalnim“.

Sažaljenje (2) – „Mislim da su se ponašali prema meni sa puno sažaljenja na koji nisu trebali“, „Najčešće je to bilo u situacijama gde su pokazivali sažaljenje“.

Ostali odgovori – „Nisu diskriminirali, ali to se oseća, gledaju te drugačije“, „Đaci koji imaju delimično oštećenje vida diskriminišu one koji imaju potpuno oštećenje vida“, „Isključe me iz razgovora, da pokušavam da razumem o čemu pričaju“, „Malo je razumnih osoba, i retko ko je spreman da prihvati osobe sa hendikepom u svom društvu“, „Neće da se sklone sa stepenica“, „To je bilo u osnovnoj školi, sada su ljudi iz razreda zreliji, ali se opet ponekad primeti drugačije ponašanje“, „**To su najčešće osobe sa nedostatkom samopouzdanja, takođe sa nekim nedostatkom, pa su zbog toga iskompleksirani jer tako smatraju da su sebe zaštitili**“, „U prvoj godini su me provocirali, dok se nisu navikli na mene“, „Gledaju da ako ne vidimo nismo sposobni ni za šta“, „Drugarica je govorila da nisam za ovu sredinu, i da neću uspeti“, „Zbog neobaveštenosti jednom nisam došla na blok nastavu. Niko od drugova me nije obavestio dok nisam bila u školi“, „U toku osnovnog školovanja – nerazumevanje drugova zbog usporenog hodanja“, „Nisu hteli da me prime u ekipu iz prve pomoći“ (učenik/učenica sa hroničnim oboljenjem), „Ne zovu me sa njima na odmor“, „Stalno me gledaju“ (5), „Ja želim da idem gde i oni, ali kad krenem sa njima, ostave me na pola puta, i kažu mi da imaju neka posla i da se vratim nazad“.

Drugačiji tretman shvaćen u pozitivnoj konotaciji – „Uglavnom za vreme fizičkog, pošto ne mogu da trčim dugo kao oni, pa me stavljaju na lakše mesto – gde se manje trči“, „Ne teraju me da idem u šetnju sa njima“.

Q 33. Da li smatrate da ste u nekim situacijama bili povlašćeni zbog hendikepa od strane učenika?

Učenici koji su odgovorili samo sa **Da** (37), **Ponekad** (8), **Možda** (1).

Odgovori u kojima se naglašava pružanje pomoći od strane drugih učenika/učenica – „Pomažu mi“, „Uvek mi pomažu oko svega“, „Pomažu mi uvek kada mi zatreba“, „Pomažu mi u učenju, pomažu mi na času“, „Ako radimo nešto što ja ne mogu da uradim, obavezno se neko nađe da mi pomogne“.

Pomoć pri kretanju po školi – „Pomažu mi pri kretanju po školi, i oko nje. Dečaci i kada su nemirni pa se guraju, ipak paze da me ne udare“, „Pomažu mi pri kretanju po školi“, „Da, otvaraju mi vrata“.

Odgovori u kojima se pominje sažaljenje – „Da, iz sažaljenja“, „Mislim da se malo sažaljevaju prema meni, ali ne moraju to da rade“.

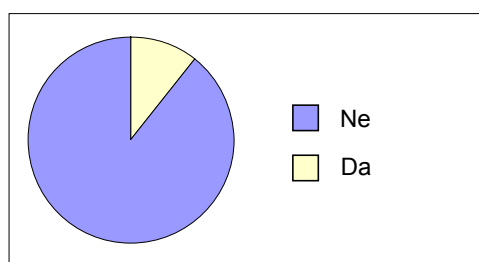
Ostali odgovori – „Bio sam povlašćen kada sam kući kod drugova“, „Da kod mojih najboljih drugarica“, „Kada nas neko vređa, nađe se neko ko ima razumevanja da nas brani“, „Uvek su na mojoj strani, i tvrde da sam u pravu, uvažavaju me, cene, poštuju, i žele da mi pomognu, daju mi savete“, „Smatram da ne treba, jer su osobe sa hendikepom sasvim normalne“, „Objašnjavanje lekcija na prostiji način da bi se lakše savladalo gradivo“, „Kod profesora su uvek urgirali kod mene što se tiče ocena. Njima nije bio problem što su mi profesori progledavali kroz prste i na tome sam im

zahvalan“, „U osnovnoj jesam, u srednjoj ne“, „Da, urade nešto umesto mene“, „Ponove mi lekciju“, „Većina me je hrabrila i podsticala da ja mogu da imam uspešno školovanje, a i većina me je branila od onih koji su me diskriminirali“, „Imali su razumevanja“, „Kada sam se vraćao iz škole i noga me je bolela, drug mi je pomogao da ponese torbu“, „Pozvali su me da idem sa njima na odmor, ponekad“, „Drugarice zapišu nekad umesto mene“ (učenik/učenica sa delimičnim oštećenjem sluha), „Ponekad ne idem na fizičko, pa neko od drugova ostane sa mnom“, „Pomoć i razumevanje pri fizičkim aktivnostima“, „Deca ne razumeju ništa dok to ne osete, ili im se to ne desi“, „Ne, svi oni sa kojima se družim prema meni se ponašaju sasvim normalno, nisu dvolični kao prema svakom drugom iz odeljenja“, „Da, neki u učenju, neki za nešto lepo, i tako“.

Kao i u slučaju povlašćenosti od strane nastavnog osoblja, i kada su u pitanju vršnjaci, mladi sa hendikepom poistovećuju povlašćenost i izlaženje u susret specifičnostima hendikepa (tipa pomoći pri kretanju kroz školu, ili zapisivanja na času). Veoma mali broj mladih shvata povlašćenost kao odraz nejednakog tretmana, i način održavanja diskriminacije (na primer odgovor: „**Smatram da ne treba, jer su osobe sa hendikepom sasvim normalne**“).

Q 34. Ukoliko ste doživeli situacije diskriminacije (bilo od strane profesora i školskog osoblja, bilo od strane učenika), da li su one uticale na vaše:

- Pauziranje u školovanju?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Da	40	8.3
Ne	334	69.0
Ukupno	374	77.3

Grafikon 9.7 Uticaj diskriminacije na pauziranje u školovanju

I Po regionima

50% ispitanih osoba iz istočne Srbije (jedan ispitanik) izjavljuje da je doživljena diskriminacija uticala na pauziranje u školovanju, dok 50% izjavljuje da nije. Većina ispitanih osoba iz svih ostalih regiona izjavljuje da doživljena diskriminacija nije uslovlila pauziranje tokom školovanja. Ova razlika u odgovorima ispitanih po regionima nije statistički značajna.

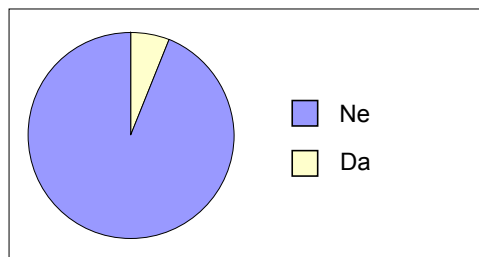
II Po tipu hendikepa

Većina ispitanih osoba iz svih poduzoraka po tipu hendikepa izjavljuje da doživljena diskriminacija nije uticala na pauziranje u školovanju.

III Po tipu srednje škole

Većina učenica i učenika i redovnih i specijalnih srednjih škola izjavljuje da doživljena diskriminacija nije dovela do pauziranja u školovanju.

- Promenu škole?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Da	23	4.8
Ne	348	71.9
Ukupno	371	76.7

Grafikon 9.8 Uticaj diskriminacije na promenu škole

I Po regionima

50% ispitanih osoba iz istočne Srbije smatra da je doživljena diskriminacija uticala na promenu škole, dok ostalih 50% izjavljuje da nije uticala. Većina ispitanih iz svih ostalih regiona izjavljuje da doživljena diskriminacija nije uticala na promenu škole.

II Po tipu hendikepa

50% ispitanih osoba sa delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem (jedinствена kategorija) i ispitanih sa otežanim kretanjem i delimičnim oštećenjem vida (jedinствена kategorija) izjavljuje da je doživljena diskriminacija uticala na promenu škole, dok ostalih 50% izjavljuje da nije. Većina ispitanih osoba iz ostalih poduzoraka po tipu hendikepa izjavljuje da diskriminacija nije uticala na promenu škole. Ova razlika u odgovorima ispitanih osoba po tipu hendikepa statistički je značajna.

III Po tipu srednje škole

Većina ispitanih, kako iz redovnih tako i iz specijalnih škola, izjavljuje da doživljena diskriminacija nije uticala na promenu škole.

IV MOTIVACIJA ZA ŠKOLOVANJE I IZBOR ŠKOLE

Uticaj diskriminacije na motivaciju za školovanje

Q 35. Da li je to uticalo na vašu motivaciju za školovanje?

I Po regionima

Opcije	BG	VO	IS	ZS	JS	CS	CG	ukupno
Nije uticalo	42	4	1	8	6	2	10	73
Jeste uticalo	9	1	1	7	14	3	3	38
U nekoj meri	5	6	0	1	1	0	2	15

Tabela 10.1 Uticaj diskriminacije na motivaciju za školovanje – podela po regionima

Na osnovu tabele vidi se kako veći deo ispitanih osoba iz *južne* i *centralne Srbije* smatra da je doživljena diskriminacija uticala na motivaciju za školovanje, za razliku od ispitanih osoba iz *Beograda* i *Crne Gore*, koji ubedljivom većinom smatraju da nije uticala, ili ispitanih iz *istočne* i *zapadne Srbije*, koji u relativno ujednačenoj meri smatraju i da jeste i nije uticala. Ipak, pošto je relativno mali broj ispitanih osoba odgovorio na ovo pitanje, mali je i broj frekvencija po ćelijama tabele (osim za beogradski uzorak) i ove razlike u trendovima treba shvatiti uslovno, kao moguće trendove koje bi trebalo proveriti na većem uzorku.

II Po tipu hendikepa

Kategorije odgovora	Korisnik/ca kolica, uz asistanciju	Korisnik/ca kolica, samostalno	Otežano kretanje, uz pomagala/asistenciju	Otežano kretanje, samostalno	Nedostatak ekstremiteta	Otežano korišćenje gornjih ekstremiteta	Potpuno oštećenje vida	Delimično oštećenje vida	Potpuno oštećenje sluha	Delimično oštećenje sluha	Hronična oboljenja i fiziološka oštećenja	Teškoće u govoru	Teškoće u učenju (disleksija, disgrafija)	Ostalo	Oštećenje sluha i teškoće u govoru	Oštećenje vida i hronično oboljenje	Otežano kretanje i teškoće u govoru	Teškoće u govoru i teškoće u učenju	Otežano kretanje i delimično oštećenje vida	Delimično oštećenje vida i delimično oštećenje sluha	Oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha	Različiti kombinovani hendikepi
Nije uticalo	2	2	2	6	2		5	26	3	2	12	2	1	3	2				1	2		
Jeste uticalo			1	3			2	4	9	3	4	2	1	1	1			1		2		1
U nekoj meri			1	2			1	2		1	2	1			1		1					1

Tabela 10.2 Uticaj diskriminacije na motivaciju za školovanje – podela po vrstama hendikepa

III Po tipu srednje škole

Opcije	Redovna škola	Specijalna škola
Nije uticalo	36	37
Jeste uticalo	14	24
U nekoj meri	12	3

Tabela 10.3 Uticaj diskriminacije na motivaciju za školovanje – podela po tipu škole

I kada su u pitanju učenici i učenice redovnih srednjih škola, i kada su u pitanju učenici i učenice specijalnih srednjih škola, koji su odgovorili na ovo pitanje, najveći procenat ispitanih osoba u oba poduzorka smatra da doživljena diskriminacija nije uticala na njihovu motivaciju za studiranje. U poduzorku ispitanih iz redovnih srednjih škola dalji odgovori se relativno ujednačeno raspodeljuju oko opcija *jeste uticalo* i *uticalo je u nekoj meri*. Kada je u pitanju poduzorak ispitanih osoba iz specijalnih srednjih škola, razlika između ove dve opcije mnogo je veća. Veći je i procenat onih koji smatraju da je diskriminacija uticala na njihovu motivaciju za školovanje, u odnosu na procenat ispitanih iz poduzorka učenika redovnih škola, koji se isto tako izjasnio. Ova razlika u procenama i statistički je značajna. Ipak, pri tumačenju ovih podataka mora se imati u vidu da izjašnjavanje ispitanih kako diskriminacija jeste uticala, ne znači nužno negativan uticaj (kao što je dato u daljem tekstu, navođenjem primera odgovora ispitanih osoba), iako veći broj odgovora iz ove kategorije ima negativnu konotaciju.

Ilustracije odgovora:

Nije uticalo – „Ništa nije uticalo na mene po pitanju motivacije jer sam svesna po pitanju moje hemipareze“, „Nije, još je povećalo motivaciju“, „Ne, zašto je neko bolji od mene?“, „Nije uticalo, jer sam se uvek borio hrabro protiv dušmana“, „Ne, ali bilo je ponekih kriza“.

U nekoj meri – „Pomalo“, „Nije mi svejedno“, „Htela sam da se prebacim u specijalnu školu zato što je u ovoj školi bilo teško, dok se nisam navikla“, „Samo za taj predmet“, „U početku sam bila nemotivisana, ali sam kasnije shvatila da ću upornošću da im pokažem da sam deo ove sredine, i da tu pripadam“.

Jeste uticalo

U negativnom smislu – „Da, nije mi se išlo u školu, nisam mogla da učim, bežala sam iz škole po ceo dan, nisam se navikla“ (učenica je navodila ismevanje vršnjaka kao oblik diskriminacije), „Pauzirala četiri godine zbog toga (učenica u prethodnim odgovorima pominje vređanje vršnjaka) u periodu posle petog razreda osnovne. Nisu hteli da je prime nazad“, „Da, malo je uticalo zadirkivanje dece u osnovnoj školi“, „Pa jeste imalo jako velike posledice, i ostavilo je tragove“, „Uvek me diskriminacija demotiviše i demoralizuje ali s obzirom na moje optimističko shvatanje *život* nastavljam dalje“.

U pozitivnom smislu – „Da sam ostala u prvoj školi (redovnoj) izgubila bih vid“, „Jeste, samo me je više motivisalo da pokažem da hendikep neće biti prepreka za moje ciljeve“, „Da, više sam se trudio da budem aktivan“.

Q 36. Zbog čega ste se upisali u ovu srednju školu?

I Po regionima

Kategorija odgovora	BG	VO	IS	ZS	JS	CS	CG	ukupno
Nedostatak izbora/neinformisanost	58	10	2	25	13	10	39	157
Ljubav prema školi/smeru	80	29		55	17	35	6	222
Praktični razlozi	45	12		26	14	9	21	127
Prilagođenosti hendikepu	7							7

Tabela 10.4 Razlog za upisivanje u srednje škole – podela po regionima

II Po tipu hendikepa

Kategorije odgovora	Korisnik/ca kolica, uz asistanciju	Korisnik/ca kolica, samostalno	Otežano kretanje, uz pomagala/asistenciju	Otežano kretanje, samostalno	Nedostatak ekstremiteta	Otežano korišćenje gornjih ekstremiteta	Potpuno oštećenje vida	Delimično oštećenje vida	Potpuno oštećenje sluha	Delimično oštećenje sluha	Hronična oboljenja i fiziološka oštećenja	Teškoće u govoru	Teškoće u učenju (disleksija, disgrafija)	Ostalo	Oštećenje sluha i teškoće u govoru	Oštećenje vida i hronično obolenje	Otežano kretanje i teškoće u govoru	Teškoće u govoru i teškoće u učenju	Otežano kretanje i delimično oštećenje vida	Delimično oštećenje vida i delimično oštećenje sluha	Oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha	Različiti kombinovani hendikepi
Nedostatak izbora/neinformisanost	4	5	6	15	5		8	32	21	9	19	2	5	11	7		2	1		3		2
Ljubav prema školi/smeru	10	3	4	26	1	4	4	35	6	25	46	7	5	19	14	1	1	2		5	1	3
Praktični razlozi	8	6	8	18	1		6	20	3	5	28	5		10		1			1	4	1	2
Prilagođenost hendikepu								1		4					2							

Tabela 10.5 Razlog za upisivanje u srednje škole – podela po vrstama hendikepa

III Po tipu srednje škole

Kategorija odgovora	Redovna škola	Specijalna škola
Nedostatak izbora/neinformisanost	63	94
Ljubav prema školi/smeru	160	62
Praktični razlozi	94	33
Prilagođenosti hendikepu		7

Tabela 10.6 Razlog za upisivanje u srednje škole – podela po tipu škole

IV Po obrazovanju roditelja

Obrazovanje oca

Kategorija odgovora	Osnovno	Srednje	Više	Visoko	Bez obrazovanja/nezavršeno osnovno
Nedostatak izbora/neinformisanost	27	83	20	16	2
Ljubav prema školi/smeru	23	138	29	26	2
Praktični razlozi	16	58	17	30	1
Prilagođenosti hendikepu		7			

Tabela 10.7 Razlog za upisivanje u srednje škole – podela po obrazovanju oca

Obrazovanje majke

Kategorija odgovora	Osnovno	Srednje	Više	Visoko	Bez obrazovanja/nezavršeno osnovno
Nedostatak izbora/neinformisanost	36	85	18	12	5
Ljubav prema školi/smeru	38	123	34	23	3
Praktični razlozi	17	67	10	30	2
Prilagođenosti hendikepu		6	1		

Tabela 10.8 Razlog za upisivanje u srednje škole – podela po obrazovanju majke

V Po zaposlenju roditelja

Zaposlenje oca

Kategorija odgovora	Radnik / službenik / zemljoradnik	Zaposlen u obrazovanju	Zaposlen u državnoj upravi	Zaposlen u zdravstvu	Privatnik	Penzioner	Nezaposlen
Nedostatak izbora/neinformisanost	98	3	7	0	5	8	20
Ljubav prema školi/smeru	137	5	6	4	10	13	29
Praktični razlozi	82	2	4	4	3	6	12
Prilagođenosti hendikepu	5	0	0	0	0	1	1
Ukupno	322	10	17	8	18	28	62

Tabela 10.9 Razlog za upisivanje u srednje škole – podela po zaposlenju oca

Zaposlenje majke

Kategorija odgovora	Radnica / službenica / zemljoradnica	Zaposlena u obrazovanju	Zaposlena u državnoj upravi	Zaposlena u zdravstvu	Privatnica	Penzionerka	Nezaposlena
Nedostatak izbora / neinformisanost	63	5	1	8	1	2	72
Ljubav prema školi/smeru	90	14	1	17	3	5	82
Praktični razlozi	43	10	2	11	1	5	50
Prilagođenosti hendikepu	4	0	0	0	0	0	3
Ukupno	200	29	4	36	5	12	207

Tabela 10.10 Razlog za upisivanje u srednje škole – podela po zaposlenju majke

Ilustracije odgovora:

Nedostatak izbora/neinformisanost - „Jer ni u jednu drugu nisam mogla da uđem kolicima“, „Zbog toga što nisam imala zdravstvene uslove za bilo koju drugu školu“, „Zato što je jedna od retkih u koju mogu fizički da uđem, i redovno da pohađam nastavu“, „Ova škola je lakša za nas“ (deca sa oštećenjem sluha i govora, specijalna škola), „Zbog suženog izbora škola zbog hendikepa“, „Da oštećenje vida ne bi dalje napredovalo“, „Zbog toga što nije hteo direktor II Beogradske gimnazije da prilagodi nastavu meni i mojim potrebama. Pozvan sam od strane ove škole da budem stipendiran“ (učenik/učenica sa otežanim kretanjem i astmom), „Zbog toga što su mi iz Ministarstva odredili samo ovo zanimanje zbog mog problema sa rukom i nogom“, „Odredilo Ministarstvo“, „Ja ne mogu da idem u redovnu školu“, „Zato što imam problem sa sluhom“, „Komisija mi nije dala u redovnu“, „Zbog straha kako će me okolina prihvatiti, i kako će druga škola biti organizovana“, „Nisam znala da Brajevo pismo postoji, bila sam prezaštićena u pomoći“, „Zbog tate, rekao mi je da lepo crtam, i da je veoma ponosan“, „Nisam ja hteo, roditelji su me upisali u ovu školu, jer su mislili da je veterinarska teška za mene“, „Nisam imala materijalnih uslova da se školujem u drugom gradu, a ovo je jedina škola u Lajkovcu“, „Nemam pojma, i kajem se zbog toga“.

Ljubav prema školi/smeru – „Volim ovaj zanat“, „Želeo sam da upišem ovu školu“, „Zbog toga što ja volim da se bavim ovom mojom školom, i to što sam talentovana za ovu moju školu“.

Praktični razlozi – „Zbog reputacije, da je jaka što se tiče znanja“, „To je dobra i kvalitetna škola“, „Bolja je od drugih“, „Zato što sam čuo da je ona jedina obrazovna institucija u kojoj se puna pažnja posvećuje predavanju“, „Hteo sam za kuvara, ali je bilo teško“, „Zbog toga što dugo nisam išla u školu, pa sam mislila da je lakša“, „Zato što je to siguran posao“, „Ovaj posao se traži, i dobro je plaćen“, „Ima prohodnost na fakultet, želim da se obrazujem, da budem ravnopravan, da formiram svoju ličnost“, „Želim da ostvarim svoje ideale“, „Delimično oštećenje vida ne utiče u velikoj meri na zahteve ove struke“, „To podrazumeva rad na kompjuteru što meni odgovara“, „Društvo me je prihvatilo“, „Da imam srednju školu završenu“, „Znam kako je bolesnicima, jer sam i ja bolestan i želim da pomognem“.

Prilagođenosti hendikepu – „Jer mislim da imam neka povlašćenja i mogućnosti koje u normalnoj školi ne bih imao“, „Zato što su omogućeni uslovi za školovanje osoba sa hendikepom“, „Zato što ne mogu da idem u redovnu školu, jer postoje arhitektonske barijere, i problem je prevoz do škole“, „Zato što je prilagođena osobama sa hendikepom“.

Najveći broj ispitanih osoba izjavljuje da je izbor škole uslovljen ljubavlju prema smeru/zanimanju. Gledajući poduzorak tih učenika i učenica, među njima je veći broj učenika i učenica redovnih srednjih škola. S druge strane, među ispitanima koji izabrali opcije što podrazumevaju manji stepen slobode odlučivanja, veći je broj učenika i učenika specijalnih srednjih škola. Među ispitanim osoba, čiji je izbor srednje škole uslovljen doživljajem da nemaju puno izbora (bilo usled hendikepa, bilo iz drugih

nespecificovanih razloga), najviše je onih čiji su roditelji nižeg i srednjeg obrazovanja i nisu zaposleni na mestima od uticaja (državna uprava, zdravstvo, školstvo).

Obrazovanje oca i tip završene osnovne škole

I kod ispitanih osoba koje su završile redovnu i kod onih koje su završile specijalnu osnovnu školu, najveći procenat očeva ima srednjoškolsko obrazovanje. U poduzorku ispitanih koji su završili specijalnu osnovnu školu veći je procenat roditelja sa osnovnoškolskim nivoom obrazovanja, nego u poduzorku ispitanih osoba koje su završile redovnu osnovnu školu. Ova razlika je statistički značajna.

Obrazovanje majke i tip završene osnovne škole

Isti se trend registruje i kada je u pitanju obrazovanje majki: iz oba poduzorka najveći je procenat onih čije majke imaju srednjoškolsko obrazovanje. Ipak, u poduzorku ispitanih osoba koje su završile specijalnu osnovnu školu, veći je procenat onih čije su majke sa osnovnoškolskim obrazovanjem. I ova razlika je statistički značajna.

Zaposlenje oca i tip završene osnovne škole

Kod oba poduzorka uočava se isti trend raspodele očeva po zanimanju – najveći je procenat očeva koji su radnici/službenici (iz kategorije za koju smo pretpostavili da bez obzira na stepen obrazovanja nema društvenog uticaja na oblast školovanja). Mnogo je manji procenat očeva u kategorijama drugih zanimanja.

Zaposlenje majke i tip završene osnovne škole

U oba poduzorka, najveći procenat majki je u dve kategorije: službenice/radnice i nezaposlene. Kada su u pitanju ispitane osobe koje su završile redovnu osnovnu školu, veći je procenat onih čije su majke službenice/radnice. Kod ispitanih osoba koje su završile specijalnu osnovnu školu, veći je procenat onih čije su majki nezaposlene. Ova razlika statistički je značajna.

Obrazovanje oca i tip srednje škole

Iako je u oba poduzorka najveći procenat očeva sa srednjoškolskim obrazovanjem, u poduzorku ispitanih osoba koje pohađaju specijalnu srednju školu veći je procenat onih čiji su očevi sa osnovnoškolskim nivoom obrazovanja nego u poduzorku osoba koje pohađaju redovnu srednju školu (a manji je procenat očeva višeg i visokoškolskog obrazovanja). Ova razlika je statistički značajna.

Obrazovanje majke i tip srednje škole

Ista se razlika uočava i u pogledu obrazovanja majki. Iako je u oba poduzorka najveći procenat majki srednjoškolskog nivoa obrazovanja, u poduzorku ispitanih osoba iz specijalnih srednjih škola veći procenat majki sa osnovnoškolskim nivoom obrazovanja i manji procenat majki visokoškolskog nivoa obrazovanja. I ova razlika je statistički značajna.

Zaposlenje oca i tip srednje škole

U oba poduzorka najveći je procenat očeva iz kategorije radnici/službenici, i dosta manji procenat u ostalim kategorijama. Nema razlike u trendu raspodele po subuzorcima.

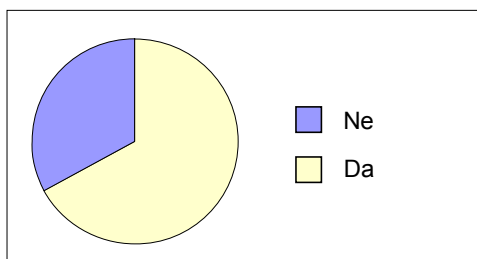
Zaposlenje majke i tip srednje škole

Kao i kada se zaposlenje majki posmatralo u odnosu na tip osnovne škole, i u ovom slučaju je u oba poduzorka najveći procenat majki u kategorijama radnice/službenice i nezaposlene. U podgrupi ispitanih osoba iz redovnih srednjih škola, veći je procenat majki koje su radnice/službenice, dok je u podgrupi ispitanih iz specijalnih srednjih škola veći procenat nezaposlenih majki. Ova razlika nije statistički značajna.

Moglo bi se zaključiti da su socijalno-ekonomski faktori veoma bitni za usmeravanje deteta ka određenom tipu školovanja. Naročito se značajnom pokazala varijabla obrazovanja roditelja: deca sa hendikepom iz specijalnih – i osnovnih i srednjih škola – imaju roditelje nižeg nivoa obrazovanja, u odnosu na njihove vršnjake sa hendikepom koji pohađaju redovne škole. Verovatno su u pitanju bar

dva aspekta delovanja ove varijable: roditelji višeg nivoa obrazovanja se pre bore i lakše izbore za upućivanje dece u redovne škole, dok su roditelji nižeg nivoa obrazovanja često pokorniji u odnosu na autoritete (u ovom slučaju medicinske i školske službe), a i kada se bore, teže postižu rezultat (neki od razloga su manja informisanost o mogućnostima, slabiji materijalni položaj, predrasude okoline i samih roditelja itd). Druga mogućnost je da profesionalci uključeni u odlučivanje o upućivanju dece u određeni tip škole često u startu drugačije gledaju decu obrazovanih roditelja.

Q 37. Da li ste prilikom završavanja osnovne škole imali informacije o mogućnostima upisa i redovnih i specijalnih srednjih škola?

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Da	310	64.0
Ne	153	31.6
Ukupno	463	95.7

Grafikon 10.1 Informisanost o upisu srednjih škola

I Po regionima

Ispitane osobe iz svih regiona većinom izjavljuju da su imale informacije o mogućnostima upisa u oba tipa srednjih škola.

II Po tipu hendikepa

Ispitane osobe sa teškoćama u govoru, sa *teškoćama u učenju*, sa *otežanim kretanjem i delimičnim oštećenjem vida* (jedinstvena kategorija), i ispitane osobe sa različitim *kombinovanim hendikepima*, većinom smatraju da nisu imale informacije o mogućnostima upisa u oba tipa srednjih škola. Ispitane osobe iz ostalih podgrupa po tipu hendikepa, uglavnom smatraju da su imale te informacije. Ova razlika statistički je značajna.

III Po tipu završene osnovne škole

Ispitane osobe koje su završile specijalnu osnovnu školu, čak u većoj meri nego ispitane osobe koje su završile redovnu osnovnu školu, smatraju da su imale informacije o mogućnostima upisa u oba tipa srednjih škola. Ova razlika je statistički značajna.

Pretpostavljamo da ispitane osobe koje su završile specijalne osnovne škole pod tim podrazumevaju da su bile informisane o postojećim smerovima u specijalnim srednjim školama (možda uz predstavu da svakako „ne mogu da upišu“ redovne srednje škole). Odgovori ispitanih na druga pitanja vezana za izbor škole, kao i iskustvo USH iz kontakata sa mladima sa hendikepom, daju osnovu za pretpostavku da dobar broj mladih sa hendikepom nije ni svestan u kojoj je meri neinformisan, i u kojoj meri im je sužena mogućnost/sloboda izbora.

IV Po obrazovanju oca

Većina ispitanih osoba iz svih kategorija po obrazovanju oca smatra da je imala informacije o mogućnosti upisa u oba tipa srednjih škola.

V Po obrazovanju majke

Većina ispitanih osoba iz svih kategorija po obrazovnom nivou majke smatra da je imala informacije o mogućnostima upisa.

VI Po zaposlenju oca

I u ovom slučaju, većina ispitanih osoba iz svih kategorija zaposlenja oca smatra da je bila informisana.

VII Po zaposlenju majke

Jedino ispitanice čije majke imaju privatni posao, većinom misle da nisu imale dovoljno informacija o upisu u srednjih škola, dok većina ispitanih iz ostalih kategorija po zaposlenju majke, misli da jeste bila informisana. Ova razlika nije statistički značajna, a i zasnovana je na malom broju slučajeva (5 majki), te joj ne treba davati na značaju.

Ispitane osobe iz svih regiona uglavnom smatraju da su bile informisane, a ispitanici i ispitanice koji su završili specijalne osnovne škole, čak u statistički značajno većem procentu nego ispitanice i ispitanici koji su završili redovne osnovne škole, smatraju da su bili informisani o mogućnostima upisa u oba tipa srednjih škola. Ispitane osobe iz četiri kategorije po tipu hendikepa smatraju da nisu bile informisane: ispitanice sa teškoćama u govoru, sa teškoćama u učenju, sa otežanim kretanjem i delimičnim oštećenjem vida, i sa različitim kombinovanim hendikepima. Socijalno-ekonomski status roditelja nije od značaja kada je u pitanju informisanost o mogućnostima upisa u različite tipove srednjih škola.

Q 38. Da li je neko uticao na vaš izbor srednje škole, i na koji način?

I Po regionima

Kategorija odgovora	BG	VO	IS	ZS	JS	CS	CG	ukupno
Roditelji / porodica / staratelji	34	11	1	19	17	7	13	102
Lično – sam/sama	92	35		69	16	42	38	292
Stručna lica	13	1		2		1	3	20
Okolina	5	1				1	1	8
Izbor uslovljen hendikepom	8			2	1		3	14

Tabela 10.11 Uticaj na upisivanje u srednje škole – podela po regionima

II Po tipu hendikepa

Kategorije odgovora	Korisnik/ca kolica, uz asistanciju	Korisnik/ca kolica, samostalno	Otežano kretanje, uz pomagala/asistenciju	Otežano kretanje, samostalno	Nedostatak ekstremiteta	Otežano korišćenje gornjih ekstremiteta	Potpuno oštećenje vida	Delimično oštećenje vida	Potpuno oštećenje sluha	Delimično oštećenje sluha	Hronična oboljenja i fiziološka oštećenja	Teškoće u govoru	Teškoće u učenju (disleksija, disgrafija)	Ostalo	Oštećenje sluha i teškoće u govoru	Oštećenje vida i hronično oboljenje	Otežano kretanje i teškoće u govoru	Teškoće u govoru i teškoće u učenju	Otežano kretanje i delimično oštećenje vida	Delimično oštećenje vida i delimično oštećenje sluha	Oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha	Različiti kombinovani hendikepi
Roditelji / porodica / staratelji	2	1	2	10		1	1	20	12	24	14	4	3	6	1			1			1	1
Lično – sam/a	26	7	11	26	4	3	10	48	17	15	52	9	5	27	1 2	1	2	2	2	7		4
Stručna lica	1			3	1			9		4	2											
Okolina			1				1	2		1	2			1								
Izbor uslovljen hendikepom		2		2			1	3		2	3			1								

Tabela 10.12 Uticaj na upisivanje u srednje škole – podela po vrstama hendikepa

III Po tipu srednje škole

Kategorija Odgovora	Redovna škola	Specijalna škola
Roditelji / porodica / staratelji	51	51
Lično – sam/sama	190	102
Stručna lica	7	13
Okolina	4	4
Izbor uslovljen hendikepom	6	8

Tabela 10.12 Uticaj na upisivanje u srednje škole – podela po tipu srenje škole

IV Po obrazovanju roditelja

Obrazovanje oca

Kat. Odgovora	Osnovno	Srednje	Više	Visoko	Bez obrazovanja/nezavršeno osnovno
Roditelji / porodica / staratelji	14	58	12	14	
Lično – sam/sama	34	172	37	38	3
Stručna lica	3	14	1	1	
Okolina		4	1	3	
Izbor uslovljen hendikepom	5	7	4		

Tabela 10.13 Uticaj na upisivanje u srednje škole – podela po obrazovanju oca

Obrazovanje majke

Kat. Odgovora	Osnovno	Srednje	Više	Visoko	Bez obrazovanja/nezavršeno osnovno
Roditelji / porodica / staratelji	18	62	9	13	
Lično – sam/sama	47	172	34	32	5
Stručna lica	2	14	3	1	
Okolina	2	3	1	2	
Izbor uslovljen hendikepom	4	8	3		

Tabela 10.14 Uticaj na upisivanje u srednje škole – podela po obrazovanju majke

V Po zaposlenju roditelja

Zaposlenje oca

Kategorija odgovora	Radnik / službenik / zemljoradnik	Zaposlen u obrazovanju	Zaposlen u državnoj upravi	Zaposlen u zdravstvu	Privatnik	Penzioner	Nezaposlen
Roditelji / porodica / staratelji	71	2	2		4	6	9
Lično – sam/sama	187	6	11	4	11	18	35
Stručna lica	12			1	1	2	3
Okolina	7						
Izbor uslovljen hendikepom	11	1				1	

Tabela 10.15 Uticaj na upisivanje u srednje škole – podela po zaposlenju oca

Zaposlenje majke

Kategorija odgovora	Radnica / službenica/ zemljoradnica	Zaposlena u obrazovanju	Zaposlena u državnoj upravi	Zaposlena u zdravstvu	Privatnica	Penzionerka	Nezaposlena
Roditelji / porodica / staratelji	46	5		5	2	1	38
Lično – sam/sama	109	19	3	24	2	8	112
Stručna lica	7			2			10
Okolina	2			2			3
Izbor uslovljen hendikepom	7	1					6

Tabela 10.16 Uticaj na upisivanje u srednje škole – podela po zaposlenju majke

Ilustracije odgovora :

Roditelji/porodica/staratelji – „Mama – dosta smo pričale na temu koja škola bi meni najviše odgovarala“, „Roditelji, u smislu da su mi govorili: *Biće ti lakše, bolje...*“, „Roditelji, jer su i oni pohađali ovu istu školu zbog hendikepa“, „Roditelji, smatrali su da neću moći da se snađem u redovnoj školi, i da bi me zezali i profesori i učenici“, „Roditelji – davali su mi savete u vezi sa onim što sam mogla da radim“, „Majka – posavetovala me je, i dala neke primere“, „Uticao je moj deda jer se njemu sviđala trgovačka škola, i sad je učim“.

Stručna lica – „Jeste, uticala je psiholog, i to na način da ako završim ovu školu, imaću posao i moći ću da studiram“, „Nastavnici“, „Sekretar škole“, „Razredni starešina“, „Doktor“, „Fizioterapeut“.

Okolina – „Društvo slepih i slabovidih“, „Okolina“, „Svi su govorili kako sam slepa, i da je to – to“, „Drug, pošto sam želela da upišem za turističkog tehničara, a to je lošija škola nego ova u koju sada idem“.

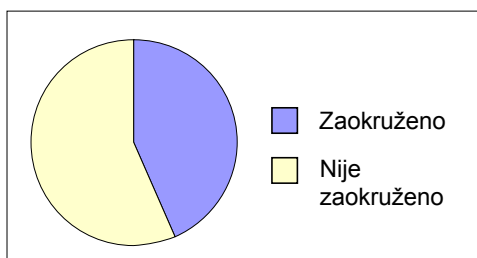
Izbor uslovljen hendikepom – „Škola je organizovala profesionalnu orijentaciju samo za zanimanja koja škola ima“ (specijalna osnovna i srednja škola za decu oštećenog sluha), „Profesionalna orijentacija i Ministarstvo“, „Tehnički razlozi“ (ni u jednu drugu nije mogao/mogla da uđe kolicima),

„Uticala država – nisam imala veliki izbor, malo je škola u koje mogu da uđem i pohađam nastavu“, „Komisija“.

Najveći broj ispitanih osoba izjavljuje da je sam odlučio – koji god uticaji da postoje van njih (neprilagođenost škole, sistem kategorizacije učenica i učenika sa hendikepom koji je obavezan i van njihove moći uticaja, i sl.), krajnju odluku su doneli sami. Sledeća kategorija koja se po frekventnosti izdvaja, jeste uticaj roditelja. Ne uočavaju se bitne razlike u distribuciji odgovora ni po jednoj od praćenih varijabli (ove dve kategorije odgovora su najfrekventnije, i u istom odnosu po frekventnosti bez obzira na region, na tip hendikepa, i tip srednje škole, kod obe ove kategorije odgovora na isti način se raspodeljuje i obrazovna struktura roditelja i struktura zaposlenja). Ostale kategorije imaju veoma malu frekventnost, pa je teško i pratiti trendove.

Q 39. Šta bi poboljšalo položaj učenica i učenika sa hendikepom u srednjim školama

Obrazovanje profesorki i profesora i učenica i učenika na temu predrasuda

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Zaokruženo	202	41.7
Nije zaokruženo	264	54.5
Ukupno	466	96.3

Grafikon 11.1 Obrazovanje profesorki i profesora i učenica i učenika na temu predrasuda

Informisanjem profesora i profesorki o prilagođavanju pristupa učenicama i učenicima sa hendikepom

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Zaokruženo	226	46.7
Nije zaokruženo	240	49.6
Ukupno	466	96.3

Grafikon 11.2 Informisanje profesora o prilagođavanju učenicama sa hendikepom

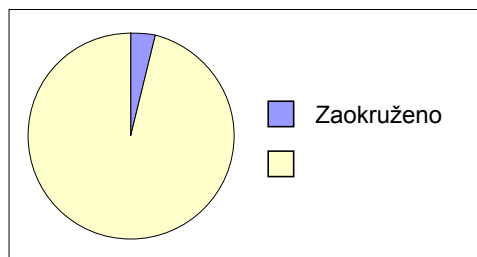
Poboljšanje položaja učenika i učenica sa hendikepom boljom opremljenošću škole raznim tehničkim pomagalicama

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Zaokruženo	291	60.1
Nije zaokruženo	175	36.2
Ukupno	466	96.3

Grafikon 11.3 Tehnička opremljenost škola

Nešto drugo

Opcije	Broj ispitanih osoba	Procenti
Zaokruženo	18	3.7
Nije zaokruženo	448	92.6
Ukupno	466	96.3

Grafikon 11.4 Nešto drugo

Nešto drugo – „Slepima udžbenici na Braju“, „Više razgovora sa nama“, „Sve kompletno“, „Prilagođenost učenika“, „Prilagođenost udžbenika i gradiva“, „Samo malo više razumevanja“, „Da ne potcenjuju učenike i da ne komuniciraju sa njima samo iz sažaljenja“, „Fakultet“ (možda misli na mogućnost obrazovanja), „Prilagođenost opštih uslova“ (prolaz, toalet, stepenište), „Adekvatan ulaz u samoj školi“, „Samo saznanje i uzimanje u obzir da osobe sa zdravstvenim problemima nisu u stanju da baš uvek budu spremne za čas“, „Da obraćaju više pažnje na njih“, „Malo tolerancije pri pismenoj proveru znanja“, „Poboljšanje uslova za rad, više odštampanih knjiga, bolji informatički kabinet“, „Prilagođavanje nastave“, „Pristupačnost srednjih škola“, „Medijska kampanja“, „Manji kriterijum“, „Oni učenici koji imaju mogućnosti sa hendikepom da idu u odeljenje sa 30 učenika“, „Da prvi profesori ne prave razlike među učenicima“.

I Po regionima

Obrazovanje profesorki i profesora i učenica i učenika na temu predrasuda

Ispitane osobe iz tri regiona u procentu većem od 50% zaokružili su ovu opciju: iz *Vojvodine, istočne i južne Srbije*. Ovaj vid borbe za unapređenje položaja učenika i učenica sa hendikepom u srednjim školama smatra značajnim 46% ispitanih osoba iz *Beograda*, 42,3% ispitanih osoba iz *centralne Srbije*, 34,1% ispitanih iz *zapadne Srbije* i 33,9% ispitanih iz *Crne Gore*. Ova razlika u proceni značaja doprinosa obrazovanja protiv predrasuda i poboljšanju položaja srednjoškolaca sa hendikepom nije statistički značajna.

Informisanje profesorki i profesora o prilagođavanju pristupa učenicama i učenicima sa hendikepom

U svim regionima je oko 50% ispitanih osoba zaokružilo ovu opciju, sem u *Crnoj Gori*: čak 74,6% ispitanih iz Crne Gore nije zaokružilo ovu opciju, tj. ne smatra da je značajan doprinos poboljšanju položaja srednjoškolaca sa hendikepom informisanjem profesorki i profesora o konkretnim načinima prilagođavanja pristupa. Ova razlika je statistički značajna, a razlog možda leži u činjenici da je većina ispitanih iz Crne Gore u specijalnoj školi u kojoj bi nastavni kadar morao biti obučen za pravilan pristup osobama sa hendikepom.

Bolja opremljenost škole raznim tehničkim pomagalicama

Ispitane osobe iz *južne i centralne Srbije* skeptične su u pogledu doprinosa bolje opremljenosti škole tehničkim pomagalicama unapređenju položaja srednjoškolaca sa hendikepom. Ispitane osobe iz svih ostalih regiona u velikom procentu (preko 60%) su zaokružile ovu opciju. Ova razlika u procenama po regionima statistički je značajna.

II Po tipu hendikepa

Obrazovanje profesora i profesorki i učenika i učenica na temu predrasuda

Ispitane osobe iz sledećih poduzoraka zaokružile su ovu opciju u procentu većem od 50%: *otežano kretanje uz asistenciju, nedostatak ekstremiteta, teškoće u govoru, otežano kretanje i delimično oštećenje vida* (jedinstvena kategorija), *oštećenje vida i potpuno oštećenje sluha* (jedinstvena kategorija), i ispitane osobe sa različitim *kombinovanim hendikepima*. Ispitane osobe iz ostalih poduzoraka zaokruživale su ovu opciju u procentu manjem od 50%, dakle, u manjoj meri misle da je ovaj vid doprinosa značajan. Ova razlika je statistički značajna.

Informisanje profesorki i profesora o prilagođavanju pristupa učenicama i učenicima sa hendikepom

U slučaju informisanosti profesorki i profesora o mogućnostima prilagođavanja pristupa učenicima i učenicama sa hendikepom, veći broj poduzoraka zaokružuje ga u procentu od 50 i više, odnosno u većoj meri ga smatra značajnim doprinosom unapređenju njihovog položaja: ispitane osobe sa *otežanim kretanjem, i uz asistenciju, i samostalno*, ispitane osobe sa *otežanim korišćenjem gornjih ekstremiteta, sa potpunim oštećenjem vida, sa hroničnim oboljenjem, sa teškoćama u učenju, iz kategorije ostalo, sa delimičnim oštećenjem vida i hroničnim oboljenjem* (jedinstvena kategorija), sa *teškoćama u govoru i teškoćama u učenju* (jedinstvena kategorija), sa *delimičnim oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha* (jedinstvena kategorija), sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha* (jedinstvena kategorija), kao i ispitane osobe sa različitim *kombinovanim hendikepima*. Ispitani iz ostalih podgrupa ovu opciju zaokružuju u manjem procentu, odnosno u manjoj meri je smatraju značajnom. Ova razlika u procenama statistički je značajna.

Bolja opremljenost škole raznim tehničkim pomagalima

Bolju tehničku opremljenost škola, kao značajan faktor unapređenja položaja srednjoškolaca sa hendikepom, vide skoro sve podgrupe (zaokružile su je u procentu veoma blizu 50 i preko), osim ispitanih osoba sa *otežanim kretanjem i delimičnim oštećenjem vida* (jedinstvena kategorija), i ispitanih sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha*. Ova razlika nije statistički značajna.

III Po tipu škole

Obrazovanje profesorki i profesora i učenica i učenika na temu predrasuda

Relativno jednak procenat ispitanih osoba i iz redovnih i iz specijalnih srednjih škola zaokružio je ovu opciju (između 40 i 45%). Učenici i učenice oba tipa škola relativno jednako procenjuju značaj doprinosa obrazovanja profesora i profesorki i učenika i učenica o uvažavanju različitosti za unapređenje položaja srednjoškolaca i srednjoškolki sa hendikepom.

Informisanje profesorki i profesora o prilagođavanju pristupa učenicima i učenicama sa hendikepom

56,3% ispitanih osoba iz redovnih škola smatra da bi informisanje profesorki i profesora o mogućnostima prilagođavanja pristupa učenicama i učenicama sa hendikepom unapredilo njihov položaj u školama. To mišljenje deli 36,8% ispitanih iz specijalnih srednjih škola. Ova razlika je statistički značajna, a razumljivo je zbog čega učenici i učenice iz specijalnih škola ne vide u značajnoj meri ovaj vid informisanosti kao bitan za unapređenje njihovog položaja – od profesora i profesorki u specijalnim školama se očekuje da su već u velikoj meri edukovani o pristupu.

Bolja opremljenost škole raznim tehničkim pomagalima

Kada je u pitanju bolja opremljenost škola tehničkim pomagalima, ispitane osobe iz oba tipa škola u velikom procentu (59,1% i 66,5%) misle da bi to unapredilo njihov položaj.

Gledajući po regionima, najveći konsenzus postoji kada je u pitanju dodatna edukovanost profesorki i profesora o mogućim načinima prilagođavanja pristupa učenicama i učenicima sa hendikepom. Gledajući po tipu hendikepa, najveći je konsenzus u vezi sa značajem bolje tehničke opremljenosti škola.

Gledajući po tipu škole, učenici i učenice redovnih škola u približno jednakom procentu zaokružuju sve ponuđene opcije unapređenja položaja, dok učenici i učenice specijalnih srednjih škola, vidno veći značaj daju boljoj opremljenosti škola u odnosu na dve ponuđene vrste edukacije.

Q 40. Namere nakon srednje škole

- a) Nastaviti školovanje
- b) Zaposliti se
- c) Nešto drugo

Nešto drugo – „Upisati višu školu“ (20), „Ne znam“ (14), „I tražiću posao“ (pored upisa na fakultet) (3), „Da lenčarim“ (2), „Otići u inostranstvo“ (2), „Da se oženim“, „Zaposliti se u tatinoj firmi“, „I baviti se fudbalom“ (pored upisivanja na fakultet), „Završiti kurs šivenja i krojenja, kao i obrade drveta“, „Radiću u svojim lokalima“, „Kurs za fizioterapeuta“, „Ukoliko ne upišem fakultet, baviću se sportom, i probaću da dobijem neku stipendiju“, „Upisati za sportskog fizioterapeuta“.

I Po regionima

U svim regionima, osim *Crne Gore*, veći deo ispitanih osoba namerava da se upiše na fakultet. Veći deo ispitanih osoba iz *Crne Gore* želi da se zaposli nakon srednje škole. Ova razlika nije statistički značajna.

II Po tipu hendikepa

Među ispitanim osobama iz različitih podgrupa po vrsti hendikepa postoje statistički značajne razlike u planovima/namerama nakon završetka srednje škole. Uglavnom žele da nastave dalje školovanje ispitanice osobe iz sledećih podgrupa: osobe koje *koriste kolica uz asistenciju*, ispitanici/ce sa *otežanim kretanjem i uz asistenciju i samostalno*, ispitanice osobe sa *nedostatkom ekstremiteta*, sa *otežanim korišćenjem gornjih ekstremiteta*, sa *delimičnim oštećenjem vida*, sa *hroničnim obolenjem*, iz kategorije *ostalo*, sa *delimičnim oštećenjem vida i hroničnim obolenjem* (jedinствена kategorija), sa *otežanim kretanjem i delimičnim oštećenjem vida* (jedinствена kategorija), i ispitanice osobe sa različitim *kombinovanim hendikepima*. S druge strane, većinom planiraju da se zaposle ispitanice osobe iz sledećih podgrupa: sa *potpunim oštećenjem vida*, sa *potpunim oštećenjem sluha*, sa *delimičnim oštećenjem sluha*, sa *teškoćama u učenju*, sa *oštećenjem sluha i teškoćama u govoru* (jedinствена kategorija), sa *otežanim kretanjem i teškoćama u govoru* (jedinствена kategorija), sa *teškoćama u govoru i teškoćama u učenju* (jedinствена kategorija), i ispitanice osobe sa *delimičnim oštećenjem vida i delimičnim oštećenjem sluha* (jedinствена kategorija).

Skoro u jednakoj meri nameravaju da se dalje školuju i da se zaposle ispitanice osobe sa *teškoćama u govoru*, i osobe sa *oštećenjem vida i potpunim oštećenjem sluha* (jedinствена kategorija). Ispitanice osobe koje *samostalno koriste kolica* relativno ujednačeno se izjašnjavaju za nastavak školovanja, za zapošljavanje i za opciju koju su sami upisali kao *nešto drugo*.

III Po tipu srednje škole

Dok ispitanice osobe iz redovnih srednjih škola uglavnom nameravaju da nastave sa školovanjem, većina ispitanih osoba iz specijalnih srednjih škola namerava da se nakon škole zaposli. Ova razlika je statistički značajna.

Q Ukoliko ima nešto šta vas nismo pitali, molimo vas, napišite

- „Pa možda po pitanju emocija. Odvajanje dece od kuće... Kako bi se profesori trebali ponašati u takvim situacijama“;
- „Možda bi mogao da se organizuje neki seminar, radionica ili slično za upoznavnje naših vršnjaka oko naših problema (hendikepa) kako da se oni prilagođavaju malo više nama nego mi njima, da ih upoznavaju sa našim problemima i da mi nismo krivi zbog našeg hendikepa, bilo da je to hod, vid, ili bilo koji drugi problem“;
- „Osnovno pitanje kada prilazite osobi sa hendikepom je *Kako vam mogu pomoći?*. Nemojte nikada sami da radite na svoju ruku!!!“;
- „U gradu ima velik broj dece sa hendikepom, ali malo njih pohađa školu. Mnogo je dece koju roditelji zbog glupih predrasuda kriju. Mislim da treba stimulirati roditelje da se ne stide i da svoju decu koliko god je moguće uključe u školovanje“;
- „Imam nedostatak donjeg ekstremiteta, nosim protezu i ponekad se osećam malo potišteno, jer većinu ljudi to ne zanima nego samo gledaju svoj interes“;
- „Šta vredi, kad posle ove srednje škole su svi fakulteti nepristupačni, sa puno stepenica i neravnog prostora“;
- „Mislim da im treba maksimalno pomoći i da prema njima treba biti malo blaži kada odgovaraju“;
- „Šta je dovelo do toga?“;
- „Mogli bi pri zapošljavanju da ne obraćaju pažnju na to što ne vidimo“;
- „Ljudi treba da znaju više o hendikepiranim licima“;
- „Unaprediti odnos države i društva prema osobama sa hendikepom“;
- „Organizovanje više vannastavnih aktivnosti“;
- „Nismo mi učenici sa hendikepom, već sa telesnim oštećenjem“;
- „Treba ukinuti specijalne škole!“;
- „Voleli bi da nam uvedu stručne predmete, pošto ih nemamo, da nas bude više u odeljenju, treba da bude jedno, a ne dva“;
- „Većina ljudi ne zna šta su to slepi, treba više da se piše, priča, više razumevanja“;
- „Da ljudi budu bolje obavešteni, bolja preglednost prostora, nekako obeležena putanja po kojoj oni koji imaju veliko oštećenje vida mogu bolje da se kreću“;
- „Prva pomoć – nemamo praksu jer ne vidimo, dok ostali đaci imaju“;
- „Trebalo bi pitati i profesore sličnim upitnikom o radu, pristupu, poboljšanju rada, kao i upoređivanjem mogućnosti đaka sa i bez hendikepa u smislu mogućnosti i znanja. Veća medijska kampanja“;
- „Informisanje ljudi, malo više razumevanja“;
- „Da l' me boli duša“;
- „Ne smatram da su deca u specijalnim školama toliko oštećena, jer gde je manje učenika, profesor može bolje i lakše da objasni“;
- „Voleo bih da se družim sa drugovima“;
- „Mlade osobe treba upoznati šta je to hendikep“.

.....

Pored podataka dobijenih putem upitnika, boravak istraživačkih timova u specijalnim i redovnim školama u celom regionu obuhvaćenom istraživanjem, predstavlja posebno iskustvo iz koga je proisteklo nekoliko potvrda polaznih pretpostavki za ovo istraživanje.

- Nakon obrade anketa došlo se do zanimljive informacije da značajan broj učenika i učenica specijalnih škola posmatra/shvata svoje škole kao redovne, iako su one po zvaničnim planovima i programima škole za specijalno obrazovanje.
- Tokom istraživanja, anketari i anketarke koji su učestvovali u prikupljanju podataka, podnosili su izveštaje i o dostupnosti redovnih i specijalnih škola. Iako se ne mogu smatrati zvaničnim podacima, izveštaji govore o tome da nijedna škola na teritoriji obuhvaćenoj istraživanjem nije u potpunosti dostupna - nijedna nema oznake na Brajevom pismu, zvučnu signalizaciju, dostupne toalete, liftove (ukoliko imaju više spratova), a vrlo malo ih ima adekvatne rampe za korisnike kolica.
- Iskustva iz sprovođenja istraživanja pokazuju i da učenici i učenice, a naročito zaposleni u srednjim školama sa kojima je ostvaren kontakt, ne poznaju u dovoljnoj meri elemente/mogućnosti dostupnosti i principe inkluzivnog obrazovanja. Formulacije pojedinih pitanja su stoga imale i efekat podizanja svesti ispitanih, ali i školskih uprava i zaposlenih koji su imali prilike da pogledaju upitnik.
- U velikom broju redovnih srednjih škola primećena je velika zatvorenost, kako mladih sa hendikepom tako i nastavnog osoblja i porodice, za temu postojanja hendikepa. Školsko osoblje vrlo često nije imalo hrabrosti da postavlja pitanja mladima, kao ni njihovim roditeljima o hendikepu, a s druge strane, mladi nisu imali dovoljno poverenja da o tome pričaju sa njima. Može se zaključiti da predrasude koje vladaju prema osobama sa hendikepom i u ovom slučaju nadjačavaju same potrebe osoba sa hendikepom, ovoga puta, pravo na kvalitetno obrazovanje. Takođe, ovaj nedostatak poverenja i informisanosti vodi do nedovoljne obučenosti školskog kadra koja stvara praktične probleme prilikom izvođenja nastave – dešava se da se mladima sa nekim hroničnim oboljenjem ili fiziološkim oštećenjem pogorša stanje za vreme nastave, a da nastavno osoblje pri tom nije ni informisano o postojanju i prirodi problema i nije u mogućnosti da reaguje na pravi način.
- Uzimajući u obzir deklarativnu svrhu postojanja specijalnih škola, očekivalo bi se da su one u potpunosti prilagođene svojim učenicima i učenicama. Međutim, četvrtina ispitanih iz specijalnih škola misli da profesori nemaju prilagođen pristup, a isto toliko njih se osetilo diskriminisanim zbog hendikepa od strane nastavnog osoblja. Većina njih misli da im nastavna sredstva nisu u potpunosti prilagođena i više od trećine smatra da je samo delimično prilagođen način ispitivanja.
- Pristup nastavi pojedinih profesora koji se ogleda u komentarima ispitanih osoba poput "Naglašava šta je za *videće*, a šta je za *Brajevce*" i "Oni napišu u svesku, pa mi to učimo", može biti indikator smanjenja kriterijuma i slabijeg kvaliteta nastave, a samim tim i slabijeg obrazovanja koji se pružaju mladima sa hendikepom koji pohađaju škole za specijalno obrazovanje.
- Nedostaci obrazovanja u specijalnim školama naročito su izraženi u školama za specijalno obrazovanje osoba sa oštećenjem sluha. Istraživanje je sprovedeno među učenicima koji pohađaju školu za osobe sa oštećenim sluhom u Beogradu i Kotoru.
 - U školi u Beogradu je primećeno da većina učenika nije razvila komunikacione veštine, prepoznaju samo osnovne pojmove i koncepte, pa mnoga pitanja iz upitnika nisu ni shvatili i pored pojednostavljenih objašnjenja. U toj školi, gestovni jezik je izbačen iz programa, pa se učenici i učenice u međusobnoj komunikaciji koriste nestandardnom verzijom, koju su najčešće sami formirali u okviru grupe. Zbog navedenih razloga istraživanje u ovoj školi nije sprovedeno u punoj meri.

- U školi u Kotoru bilo je sličnih problema u vezi sa razumevanjem upitnika, pa je organizovano grupno ispitivanje sa prevodiocem.
- Primećeno je da je broj učenica i učenika romske pripadnosti(imaju neki hendikep) veći u ovim školama nego u ostalim i čini se da su prilično uključeni u školske tokove.
- Opšti utisak je da su učenici i učenice ovih škola manje obrazovani nego učenici i učenice drugih škola, da nemaju razvijene komunikacione veštine, da imaju mali fond reči i niko ih ne ohrabruje da čitaju više. Učenice i učenici nisu u mogućnosti da uče iz standardnih udžbenika, uopšte nemaju knjige, uče samo iz onog što profesor napiše na tabli, a časovi su suviše uprošćeni, na nivou osnovne škole.

Rezultati istraživanja takođe pokazuju da veliki broj mladih sa hendikepom u srednjim školama nema razvijenu svest o svojim pravima, ne prepoznaje diskriminaciju ili je prihvata kao normalno stanje, tj. poseduje visok stepen internalizovane diskriminacije, takođe, pokazuje da je školsko osoblje veoma konzervativno i zatvoreno za inovacije na bilo kom polju, a naročito kada se govori o inkluziji u školama za specijalno obrazovanje. Pravac pristupa mladima sa hendikepom koji je još uvek dominantan, jeste pravac zastupanja integracije, a ne inkluzije, što sa sobom povlači getoizaciju osoba sa hendikepom u nekim segmentima društva.

Ipak, u poslednje vreme ima profesora i profesorki u srednjim školama koji su spremni na saradnju u vezi sa uvođenjem inkluzivnog obrazovanja. Postoje pozitivni pojedinačni primeri koji pokazuju da je inkluzija moguća u praksi, ali da su za nju potrebni, pored edukovanja osoba sa hendikepom, njihovih porodica i okruženja, o njihovim pravima, i temeljna reforma obrazovnog sistema, obrazovanje i edukacija nastavnog i stručnog osoblja koje učestuje u sprovođenju i organizovanju procesa obrazovanja, stvaranje grupa podrške inkluzivnom obrazovanju, a pored svega i insistiranje da nastavni programi promovisu različitost kao bogatstvo.

Realizacija istraživanja i kontakti koji su ostvareni u toku sprovođenja istraživanja doveli su do veće zainteresovanosti učenica i učenika završnih godina srednjih škola za dalje obrazovanje. Ostvareno je nekoliko kontakata na inicijativu mladih sa hendikepom ili njihovih roditelja ili profesora, koji su se javljali radi informisanja o mogućnostima upisa na fakultete i uslovima života u univerzitetskim centrima. Njihovu zainteresovanost za visoko obrazovanje Udruženje studenata sa hendikepom podržalo je i kroz molbe upravama fakulteta za izjednačavanje uslova pri polaganju prijemnih ispita za upis na fakultete studenata i studentkinja sa hendikepom, od kojih je veći broj upešno realizovan.

Sa nekim od učenika i učenica koji su učestvovali u istraživanju nastavljena je saradnja na promovisanju ljudskih prava i izjednačavanju mogućnosti mladih sa hendikepom kroz kreiranje uslova za inkluzivno obrazovanje.

Neka od iskustava anketarki i anketara:

- Škola za farmaceute i fizioterapeute – Komentar psihologa: “Na sreću, nemamo takvu decu u našoj školi“. To je bilo razočaravajuće, naročito jer je u pitanju medicinska škola.
- *Tehnoart* – Psiholog ima izvanredan odnos sa učenicima. Sve ih poznaje po imenu, a radi tek dve godine u ovoj školi. Roditelji i učenici je pitaju za savet. Pozvala je Udruženje da organizuje štand u školi.
- Ekonomska škola *9. maj*, Sremska Mitrovica – Dvadeset učenika sa različitim hendikepima, odlična saradnja sa osobljem, škola je nedostupna, planiraju se izmene.
- Srednja škola, Berane – Komentar direktora: “Na sreću, nemamo takve učenike“.
- Srednja škola, Plužine – Komentar direktora: “Mi smo zdrava nacija“.
- Prva gimnazija, Kragujevac - Članovi studentskog parlamenta su prisustvovali sastanku sa zamenikom direktora, i potpuno su upoznati sa projektom. Dogovoreno je da se razgovara sa učenicima sa hendikepom i da se popune upitnici.

SADRŽAJ

POLOŽAJ MLADIH SA HENDIKEPOM U SREDNJEM OBRAZOVANJU	
Projekat “Promocija inkluzivnog obrazovanja u Srbiji i Crnoj Gori“	6
Istraživanje	7
Problemi tokom realizacije istraživanja.....	9
Inkluzivna praksa u Srbiji i Crnoj Gori.....	9
REZULTATI ISTRAŽIVANJA POLOŽAJA UČENIKA I UČENICA SA HENDIKEPOM U SREDNJIM ŠKOLAMA	10
I OPŠTI PODACI	10
II PROCENA FIZIČKE PRILAGOĐENOSTI SREDNJIH ŠKOLA I INTERNATA	15
Fizička prilagođenost srednje škole.....	15
Fizička prilagođenost internata	22
III PRILAGOĐENOST NASTAVE	28
Doprinos osoblja psihološke i pedagoške službe	28
Odnos profesora i profesorki prema učenicima i učenicama sa hendikepom.....	33
Prilagođenost udžbenika učenicima sa hendikepom.....	35
Prilagođenost nastave učenicima sa hendikepom.....	36
Prilagođenost načina provere znanja učenicima i učenicama sa hendikepom.....	38
IV PRIHVAĆENOST UČENIKA SA HENDIKEPOM OD STRANE ŠKOLSKOG OSOBLJA I OSTALIH UČENIKA	45
Diskriminacija od strane profesora, profesorki i školskog osoblja.....	45
Spremnost ostalih učenika na psihosocijalnu interakciju sa učenicima i učenicama sa hendikepom.....	48
V MOTIVACIJA ZA ŠKOLOVANJE I IZBOR ŠKOLE	54
ZAKLJUČAK	71
Neka od iskustava anketara i anketarki	72